

Slavernij in het onderwijs

De invloed van het publieke en politieke debat over het slavernijverleden op
lesmethodes

Scriptie MA Geschiedenis en Actualiteit

Roos Jans

S4784162

Email: r.jans@student.ru.nl

2017

Begeleider: Drs. C. W. van Galen

Radboud Universiteit Nijmegen

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Hoe verliep het publieke debat over het slavernijverleden tussen 1970 en 2015?	10
2. Hoe leidde het publieke debat tot een politiek debat?	21
3. Politiek, onderwijs en het slavernijverleden	26
4. Het slavernijverleden in schoolboeken	31
Conclusie	40
Literatuurlijst	45

Inleiding

‘Wat als relevant wordt gecanoniseerd reflecteert in hoge mate hedendaagse collectieve identificaties met het verleden’ stelde Gert Oostindie in zijn oratie over het slavernijverleden en de canon van de Nederlandse geschiedenis.¹ Het slavernijverleden van ‘de West’, waarmee het huidige Suriname wordt bedoeld, is een onderdeel van de Nederlandse geschiedenis waarover tot op heden gediscussieerd wordt.

De West-Indische Compagnie, de WIC, werd in 1621 opgericht en hield zich voor een groot deel bezig met de driehoekshandel van West-Afrika naar Amerika en terug naar Europa.² Vanuit West-Afrika werden voornamelijk slaven uit deze streek naar de plantages in Zuid- en Noord-Amerika gebracht. Nederlandse schepen vervoerden ruim een half miljoen Afrikaanse slaven over de Atlantische oceaan.³ In 1814 werd de handel in slaven wereldwijd verboden onder druk van Groot-Brittannië. In 1863 schafte Nederland de slavernij volledig af, ook in de koloniën.⁴

Met de afschaffing van de slavernij werd het stil rond dit onderwerp in Nederland. ‘Er overheerste voornamelijk trots op de uiteindelijke afschaffing van dit kwaad; over het kwaad zelf werd nauwelijks gesproken’.⁵ Dit veranderde met de komst van tienduizenden inwoners van Suriname naar Nederland in de tweede helft van de twintigste eeuw. Een deel van deze Surinamers stamde af van slaven die door Nederlanders naar ‘de West’ waren gebracht. De piek van deze migratie lag tussen 1970 en 1980 en werd voornamelijk veroorzaakt door de onafhankelijkheid van Suriname in 1975. De bevolking in Suriname bestaat uit verschillende etnische groepen. Er werd gevreesd dat de machtsbalans tussen deze groepen zou veranderen met de onafhankelijkheid van Suriname.⁶ De mogelijke spanning tussen verschillende etnische groepen werd als belangrijkste reden gegeven voor de migratie naar Nederland. Alleen al tussen 1974 en 1976 kwamen er ongeveer 60.000 mensen vanuit Suriname naar Nederland.⁷

¹ Oostindie, G. J., ‘Slavernij, canon en trauma. Oratie gehouden t.g.v. de aanvaarding van het ambt hoogleraar in de Caribische Geschiedenis’, 19 oktober 2007, 13.

² van Stipriaan, A., ‘De achterkant van vrijheid, gelijkheid, broederschap. Nederland en zijn slavernij verleden’ in *Tijdschrift van Cultuur & Criminaliteit* 3 (2014) 70.

³ Laarman, C., *Oude onbekenden. Het politieke en publieke debat over post-koloniale migranten in Nederland, 1945-2005*, (Hilversum 2013) 141-142.

⁴ Laarman, C., *Oude onbekenden*, ibidem.

⁵ van Stipriaan, A., ‘De achterkant van vrijheid, gelijkheid, broederschap.’, 78.

⁶ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 158-160.

⁷ Laarman, C., ibidem.

De komst van de Surinamers naar Nederland zorgde ervoor dat het slavernijverleden weer besproken werd. Lucia Hogervorst stelde dat ‘de komst van vele Surinamers naar Nederland een andere kijk op het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en slavernij onontkoombaar maakten’.⁸ Guno Jones schreef dat ‘deze gemeenschap met grote assertiviteit de publieke stilte rondom kolonialisme en slavernij wilde doorbreken’.⁹

Terwijl de slavernij al meer dan 150 jaar geleden is afgeschaft, is het voor de mensen die afstammen van slaven geen gesloten boek. Hier zijn vier redenen voor. Ten eerste is dat racisme. In de koloniale tijd werden racistische denkbeelden ten opzichte van slaven ingezet om het slavernijsysteem goed te praten. De Afrikaanse volken werden neergezet als inferieur, dierlijk, hyperseksueel, crimineel en slaafs van houding.¹⁰ Na de afschaffing van de slavernij verdwenen deze racistische stereotypen echter niet. Nakomelingen van slaven worden generaties later nog geassocieerd met deze stereotypen. Het werd een onderdeel van hoe de groep gedefinieerd werd door anderen.

Ten tweede werd de slechtere maatschappelijke positie van de nakomelingen van slaven toegeschreven aan het slavernijsysteem. Oostindie schreef: ‘de nazaten van de Afrikaanse slaven behoren disproportioneel tot de onderste lagen van hun samenleving’.¹¹ De oorzaak hiervan zou liggen in het slavernijsysteem en het racisme dat hier aan gekoppeld was. Volgens Oostindie ‘is racisme zeker een factor voor de slechtere positie van afstammelingen van slaven maar komt dit ook omdat het voor een deel is geïnternaliseerd door de groep zelf’.¹²

Deze internalisering heeft te maken met het derde punt. Dat is de relatie van het slavernijverleden met identiteit. Mensen die afstamden van slaven bleven geassocieerd worden met de racistische stereotypen uit de koloniale tijd. Geïnspireerd door de *Black power* beweging uit de Verenigde Staten wilden nakomelingen van slaven zich niet meer voor dit verleden schamen. De schaamte werd vervuld voor een trots op hun Afrikaanse ‘roots’.¹³ Ook werden de stereotypen niet meer gezien als aangeboren maar als iets dat veroorzaakt werd door het slavernijsysteem.¹⁴ Door deze bewustwording van de eigen identiteit wilden nakomelingen van slaven erkenning voor de langdurige consequenties van het systeem.

⁸ Hogervorst, L., ‘Is de slaaf slecht bedeed in het onderwijs?: een onderzoek naar beeldvorming rond slavernij in de naoorlogse Nederlandse geschiedenisboekjes’ in *OSO, Tijdschrift voor Surinamistiek* 25 (2006) 67.

⁹ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet). Over de discursieve strijd om te betekenis van de NTR-televisieserie ‘De slavernij’’, in *Low Countries Historical Review* 127-4 (2012) 58.

¹⁰ Oostindie, G. J., ‘Slavernij, canon en trauma, 5-6.

¹¹ Oostindie, G. J., ‘Slavernij, canon en trauma, 5-6.

¹² Oostindie, G. J., *Slavernij, canon en trauma*, 6.

¹³ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 154-157.

¹⁴ Laarman C., *ibidem*, 146.

Dit leidt naar het vierde punt. Het slavernijverleden werd gezien als een traumatische gebeurtenis die generaties later nog consequenties had voor nakomelingen van slaven. Door de rol van Nederland in het slavernijstelsel zou het land een morele plicht hebben naar de nakomelingen van slaven toe. Erkenning van de schuld aan de slavernij door de Nederlandse overheid zou het trauma kunnen verminderen.¹⁵ Dit idee zette later aan tot de lobby voor het Nationaal Monument Slavernijverleden waarbij jaarlijkse herdenkingen gehouden konden worden.

Deze vier punten zorgden ervoor dat het slavernijverleden voor een grote groep nakomelingen van slaven een actueel onderwerp is. Het slavernijverleden is verbonden aan hun identiteit en maatschappelijke positie. Daarom is de manier waarop omgegaan wordt met het slavernijverleden voor de nakomelingen belangrijk. Er ontstaat dan ook regelmatig een publiek debat over dit historische onderwerp. Twee van deze momenten waarop het debat oplaaide zullen hier kort worden toegelicht.

Ten eerste het debat rond het Nationaal Monument Slavernijverleden. Zoals eerder besproken was er behoefte aan een monument voor het slavernijverleden bij de nakomelingen van slaven. Via dit monument zou er meer erkenning komen voor de slavernij en de consequenties en dit zou mogelijk helpen bij het verwerken van het trauma.¹⁶ In de jaren '90 begon de lobby voor dit monument en in 1999 werd de komst van het monument officieel toegezegd. De onthulling vond plaats in 2002 in het Oosterpark in Amsterdam. Om draagvlak te krijgen voor het monument werden de gruwelijkheden van de slavernij aangehaald. Sommigen vergeleken zelfs de slavernij met de Holocaust.¹⁷ Er ontstond een publiek debat over het nut van een monument en over de vraag of de gevolgen van slavernij na generaties nog relevant waren.¹⁸ Rond het monument ontstond ook een politiek debat. De regering moest de beslissing nemen over de komst van het monument, en later ook over de locatie. Volgens Laarman is deze overgang van publiek naar politiek niet zo verrassend. 'Alles wat in het publieke en politieke debat gezegd wordt en werd beïnvloedt elkaar'.¹⁹

Ten tweede werd er een fel debat gevoerd over de televisie serie *De Slavernij* die in 2011 op de publieke omroep werd uitgezonden. De vijfdelige serie was bedoeld om een verzwegen stuk van de Nederlandse geschiedenis aan het grote publiek te tonen. Als snel

¹⁵ Jones, G., 'De slavernij is onze geschiedenis (niet)', 65.

¹⁶ Jones, G., *ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, 65-67.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 14.

kwam er kritiek op de tv-serie. Zo zou *De Slavernij* het leed van slaven marginaliseren.²⁰ Ook de rolverdeling van de presentatoren stootte mensen tegen het hoofd. Zo sprak Sandew Hira van een ‘Sjors en Sjimmie’ verdeling waarbij de presentator van Surinaamse afkomst, Roué Verveer, de rol had van onwetende presentator terwijl de Nederlandse presentatrice Daphne Bunschoek juist alle informatie vertelde.²¹ Ook politici raakten betrokken bij het debat, waardoor het debat oversloeg van een publiek debat naar een politiek debat. Eindredacteur van *De Slavernij* zei dat de Partij van de Vrijheid zich tegen de serie afzette omdat de ‘witte Nederlander vast verdoemd zou worden’.²²

Deze twee momenten werden ook aangegrepen om een breder ongenoegen te uiten over de omgang met het slavernijverleden door de Nederlandse samenleving.²³ Er werd dus een levendig debat gevoerd over het slavernijverleden. Maar wat voor een invloed had dit debat? ‘Wat als relevant wordt gecanoniseerd reflecteert in hoge mate hedendaagse collectieve identificaties met het verleden’ stelt Oostindie in het openingscitaat.²⁴ Dit riep bij mij de volgende vraag op: Hoe heeft het publieke en politieke debat in Nederland over het slavernijverleden van de ‘West’ het geschiedenisonderwijs in schoolboeken sinds 1970 gevormd? Met dit onderzoek hoop ik deze vraag te kunnen beantwoorden. Aan de hand van de volgende deelvragen zal het onderzoek uitgevoerd worden.

1. Hoe verliep het publieke debat over het slavernijverleden tussen 1970 en 2015?
2. Hoe leidde het publieke debat tot een politiek debat en welke besluiten ten opzichte van het onderwijs werden hier genomen?
3. Op welke manier beïnvloedde het publieke en politieke debat over het slavernijverleden de lesmethodes in de schoolboeken voor het vak Geschiedenis?

Voor de jaren '90 was de ruimte voor het slavernijverleden in schoolboeken minimaal, soms zelfs beperkt tot een enkele zin.²⁵ Vanaf de jaren '90, met de komst van mensen uit Suriname en de emancipatiebewegingen van de jaren '70 en '80, kreeg het slavernijverleden meer aandacht in de publieke ruimte en de media. Een voorbeeld hiervan is de *Canon van Nederland*. In 1999 presenteerde Commissie De Rooy, op verzoek van de overheid, een advies over de herinrichting van het geschiedenisonderwijs. De commissie riep op tot het ontwikkelen van een canon om historische onderwerpen chronologisch en thematisch in te

²⁰ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)

²¹ Hira, S., ‘De Slavernij. Het witwassen van een zwarte bladzijde uit de Nederlandse koloniale geschiedenis.’, Uitgegeven bij het International Institute for International Research (2011) 5.

²² Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 61.

²³ Jones, G., *ibidem*, 75.

²⁴ Oostindie, G. J., ‘Slavernij, canon en trauma’, 13.

²⁵ van Stipriaan, A., ‘Disrupting the canon: the case of slavery’ in *Beyond the canon. History for the twentieth century*, Stuurman, S., en Grever, M., ed. (Basingstoke 2007) 206.

delen.²⁶ In 2004 werd gehoor gegeven aan deze oproep en werd in opdracht van de regering Commissie van Oostrom gevormd. Aan het einde van 2006 presenteerde Commissie van Oostrom de *Canon van Nederland* waarbij de geschiedenis werd opgedeeld in veertien ‘hoofdlijnen’ met in totaal vijftig ‘vensters’ met een bepaald thema.²⁷ Binnen de canon worden er vijf vensters besteed aan het koloniale verleden van Nederland.

Over de slavernij is in Nederland al het een en ander geschreven. Van Stipriaan deed hier onderzoek naar en splitste deze historiografie in twee perioden: historiografie tussen 1970-2000 en 2000 tot nu.²⁸ De eerste periode kenmerkt zich, volgens van Stipriaan, door een koloniale traditie waarbij afstandelijk en soms neerbuigend naar het slavernijverleden werd gekeken. Het afstandelijke kwam vooral door een economische aanpak waarbij de nadruk op cijfers en winst lag.²⁹ Hij constateerde een toename in de hoeveelheid publicaties over slavernij na 2000. Daarnaast zag hij ook een verschuiving in de aanpak en deelonderwerpen. Na 2000 werden er nieuwe bronnen gebruikt en werd slavernij meer bekeken van binnenuit, met een opkomst van cultuurgeschiedenis.³⁰ Andere historici, zoals Laarman, Oostindie, Grever, Jones en Hogervorst, sluiten zich hierbij aan en herkennen dezelfde veranderingen.

Grever en van Boxtel schreven samen, in wisselende samenwerking met Savenije en Klein, over hoe er in het onderwijs omgegaan kan worden met ‘lastige’ historische onderwerpen.³¹ Grever heeft samen met Siep Stuurman ook een boek samengesteld over de *Canon van Nederland*.³² Dit boek gaat niet specifiek over het slavernijverleden maar besteed daar wel aandacht aan.

De koppeling die in dit onderzoek wordt gemaakt tussen het slavernijverleden en het onderwijs is niet volledig nieuw. Zowel van Stipriaan als Oostindie hebben het slavernijverleden gekoppeld aan de *Canon van Nederland*. Daarbij hebben beiden vooral gekeken naar de inhoudelijke behandeling van het onderwerp binnen de canon.³³ Lucia Hogervorst koppelde het slavernijverleden ook aan het onderwijs maar had een andere aanpak

²⁶ Even-Zohar, J., *Wereldgeschiedenis in het onderwijs. Kwantitatief en comparatief onderzoek naar de niet-westerse component in schoolboeken voor het vak geschiedenis*, (Leiden 2007) 31-33.

²⁷ van Oostrom, F. e.a., *A key to dutch history. Report by the committee for the development of the dutch canon*, (Amsterdam 2007) 37-38.

²⁸ van Stipriaan, A., ‘Slavernij-onderzoek en debat in Nederland’, 1-3.

²⁹ van Stipriaan, A., *ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Klein, S., Grever, M. en van Boxtel, C., ‘Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder; Savenije, G., van Boxtel, C. en Grever, M., ‘Learning about sensitive history: “heritage” of slavery as a resource’ in *Theory and research in Social Education* 42 (2014) 516-547.

³² Grever, M. En Stuurman, S. (red.), *Beyond the Canon: History for the Twenty-First Century* (Basingstoke 2007).

³³ van Stipriaan, A., ‘Slavernij-onderzoek en debat in Nederland’; van Stipriaan, A., ‘Disrupting the canon: the case of slavery’; Oostindie, G. J., ‘Slavernij, canon en trauma.

dan Stipriaan en Oostindie. Zij voerde een kwantitatief onderzoek uit waarbij ze keek naar het percentage tekst dat in een schoolboek werd besteed aan het onderwerp. Ze keek hierbij naar drie verschillende perioden: de jaren '50, '70 en '90. Het onderzoek 'Wereldgeschiedenis in het onderwijs' van Jonathan Even-Zohar heeft dezelfde aanpak als Hogervorst maar met een breder onderwerp, niet slavernij maar wereldgeschiedenis.³⁴

In dit onderzoek zullen deze twee verschillende aanpakken gecombineerd worden.³⁵ Zoals Hogervorst zal er gekeken worden naar de schoolboeken, maar alleen kwalitatief, niet naar percentages maar naar de inhoud. In dit onderzoek worden boeken van het voortgezet onderwijs gebruikt worden. De slavernij wordt in het onderwijs in de achttiende eeuw geplaatst. In de schooltijd van een leerling wordt dit tijdvak niet elke schooljaar besproken. Meestal wordt de achttiende eeuw in de tweede of derde klas behandeld. In dit onderzoek zullen ook twee examenkaternen van havo en vwo bestudeerd worden.

In dit onderzoek zal nog een andere stap gezet worden door de koppeling van het publieke en politieke debat. Zo wordt er niet alleen gekeken naar 'wat' er geschreven wordt in de schoolboeken, maar ook naar de veranderingen hierin en of die te herleiden zijn naar een debat. Over het publieke debat rond het slavernijverleden is al veel geschreven. Wederom besteedden Oostindie en van Stipriaan aandacht aan dit onderwerp. Ook Guno Jones houdt zich bezig met het publieke debat rond het slavernijverleden. Rond de serie *De Slavernij* mengde ook historicus Sandew Hira zich actief in het debat. Charlotte Laarman beschrijft in haar boek *Oude onbekenden* het publieke en politieke debat over post-koloniale migranten tussen 1945 en 2005.³⁶ Hierbij besteedt zij meerdere hoofdstukken aan de komst van migranten uit Suriname. De band tussen Nederland en Suriname is ontstaan in de koloniale tijd, met slavernij. De komst van Surinaamse migranten in de twintigste eeuw bracht het slavernijverleden met zich mee. Laarman besteedt in haar boek hierom ook veel aandacht aan het slavernijverleden en de rol daarvan in het publieke en politieke debat.³⁷

In het eerste hoofdstuk zal het publieke debat worden bekeken door de discussies die gevoerd zijn over het slavernijverleden, in kranten en andere media. In het bijzonder de discussies rond het Nationaal Monument Slavernijverleden en de tv-serie *De Slavernij*. In het tweede hoofdstuk zal het politieke debat besproken worden door te kijken naar de reacties op het publieke debat. Vervolgens zal in het derde hoofdstuk aandacht worden besteed aan de vorming van de onderwijscommissies en onderwijshervormingen die door de overheid. In het

³⁴ Even-Zohar, J., *Wereldgeschiedenis in het onderwijs*.

³⁵ Hogervorst, L., 'Is de slaaf slecht bedeed in het onderwijs?'

³⁶ Laarman, C., *Oude onbekenden*.

³⁷ Laarman, C., *ibidem*.

vierde hoofdstuk wordt onderzocht of de bevindingen van de vorige drie hoofdstukken een weerslag vonden in de geschiedenisboeken voor het voortgezet onderwijs vanaf de jaren '70. In het laatste hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek samengevat en worden conclusies getrokken over de hoofdvraag van dit onderzoek.

Hoe verliep het publieke debat over het slavernijverleden tussen 1970 en 2015?

Het Nederlandse aandeel in de slavernij raakte na de afschaffing in 1863 redelijk in de vergetelheid.³⁸ Het slavernijverleden was geen belangrijk onderwerp en het contact met Suriname gering. In het begin van de twintigste eeuw kwamen de mensen in Nederland voornamelijk via reclames in aanraking met de afstammelingen van slaven. In deze reclames voor exotische producten overheersten stereotypen uit de koloniale tijd. Ze werden onder andere neergezet als kinderlijk, lui, hyperseksueel, onbeschaafd en dom.³⁹ Er was tot 1970 weinig migratie van mensen uit Suriname naar Nederland. Voornamelijk studenten kwamen hier naartoe om een studie te volgen. In de jaren '60 kwamen ook enkele honderden verpleegsters werken in Nederland.

Vanaf 1970 groeide de migratie vanuit Suriname naar Nederland. Dit kwam door de ophanden zijnde onafhankelijkheid van Suriname. De bevolking van Suriname bestaat uit verschillende etnische groepen met eigen politieke partijen. Er werd gevreesd dat de onafhankelijkheid zou zorgen voor een scheve machtsbalans tussen de groepen, met spanningen en mogelijk geweld tot gevolg.⁴⁰ Er waren ook economische redenen voor de migratie. Een deel van de bevolking had weinig vertrouwen in de economie na de onafhankelijkheid van Suriname, aangezien het land veel financiële steun kreeg vanuit Nederland. Ook was er in die periode weinig werk in Suriname en vertrokken veel mensen naar Nederland op zoek naar werk.⁴¹

Het koloniale verleden verplaatste zich met de migratie mee naar Nederland.⁴² Tussen 1970 en 1980 kwamen de migranten vanuit Suriname met tienduizenden per jaar. De piek was in 1974 en 1975 toen bijna 60.000 mensen vanuit Suriname naar Nederland kwamen.⁴³ Door deze grote aantallen wakkerde de migratie een debat aan.⁴⁴ Bij dit debat werd ook het slavernijverleden aangehaald waarbij voornamelijk de stereotypen uit de koloniale tijd gebruikt werden.

In het debat waren twee standpunten te onderscheiden. Aan de ene kant de groep tegen de migratie van Surinamers naar Nederland. Deze groep riep op tot een beperking of soms tot

³⁸ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 145-146.

³⁹ Laarman, C., *ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, 158-160.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, 14.

⁴³ *Ibidem*, 158-161.

⁴⁴ *Ibidem*, 164.

een geheel verbod op de migratie. Aan de andere kant stond de groep die pleitte voor een soepele migratie voor inwoners van Suriname.

In het debat was de juridische status van de inwoners van Suriname belangrijk. Omdat Suriname een onderdeel was van het Nederlandse koninkrijk waren de inwoners automatisch Nederlandse burgers met een Nederlands paspoort. Dit betekende dat zij vrij naar Nederland konden reizen. De migratie in de jaren voor de onafhankelijkheid was daardoor niet te voorkomen. Bij de onderhandelingen over de Surinaamse onafhankelijkheid was afgesproken dat er tot en met 1980 vrij verkeer van personen was tussen Nederland en Suriname. Dit betekende dat in de vijf jaar na de onafhankelijkheid de vrije migratie onbelemmerd door kon gaan.⁴⁵

In 1972 richtte de Nederlandse regering een interdepartementale commissie op om onderzoek te doen naar een toelatingsregeling voor 'rijksgenoten'. De commissie stelde voor om voorwaarden te stellen aan de migratie van rijksgenoten uit overzeese gebieden. Later dat jaar pleitte minister van Justitie Van Agt voor een aparte juridische status om de toelating van inwoners van Suriname te beperken.⁴⁶ Dit zou hij hebben gedaan omdat het draagvlak voor de migratie in Nederland aan het afnemen was.

Voor het creëren van een aparte juridische status voor mensen uit Suriname en het beperken van de migratie werden twee redenen opgevoerd. Ten eerste werd er gesproken over de cultuurverschillen tussen de samenlevingen in Nederland en Suriname. De cultuurverschillen die werden opgevoerd waren vaak gebaseerd op racistische stereotypen uit de koloniale tijd. Zo gaf de rechts-nationalistische beweging de Nederlandse Volksunie een pamflet uit waarop stond: 'Binnenkort heeft iedere Nederlander zijn eigen Surinamer. Stelt alvast uw bed en dochter maar beschikbaar'.⁴⁷ Dit was gebaseerd op het idee van de hyperseksualiteit van Afrikaanse slaven en hun nakomelingen. Pamfletten als deze van de NVU kwamen vooral uit de rechts-extremistische hoek. De meeste politici en journalisten wilden niet geassocieerd worden met racisme.⁴⁸ Hierdoor werden door tegenstanders vaak economische redenen voor migratie aangevoerd. Migranten uit Suriname waren meestal laag opgeleid en behoorden vaak tot de onderklasse. Ook was een groot deel werkeloos na aankomst in Nederland. Dit werd door tegenstanders gezien als luiheid. Ook werd de werkloosheid van Surinamers gezien als onwil om zich aan te passen aan de Nederlandse maatschappij. Luiheid en onwil zijn ook stereotypen die sterk verbonden zijn aan het

⁴⁵ Ibidem, 160-163.

⁴⁶ Ibidem, 164-165.

⁴⁷ Ibidem, 166.

⁴⁸ Ibidem.

slavernijverleden.⁴⁹ Ook de Decembermoorden in Suriname in 1982 werden aangegrepen in het migratiedebat. De gewelddadigheid van het regime van Desi Bouterse zorgde voor meer aandacht voor Suriname maar de nadruk lag nog steeds vooral op de verschillen tussen de landen. De mensen in Suriname werden gezien als⁵⁰ gewelddadig en onbeschaafd.

Voorstanders van de migratie spraken bij de aangewende cultuurverschillen vooral over racisme. De denkbeelden waren gebaseerd op racistische stereotypen en werden vooral gebruikt om onderscheid te maken voor politieke doeleinden. Een duidelijk onderscheid tussen Nederlanders en inwoners van Suriname was nodig om een draagvlak te creëren voor het beperken van de migratie. Charlotte Laarman stelde dat Nederlanders in de jaren '70 te weinig kennis hadden van Suriname en daarom soms in stereotypen uit de koloniale tijd vervielen.⁵¹

Een andere reden die gegeven werd in het publieke debat tegen de migratie vanuit Suriname was de criminele cultuur van de migranten. In de jaren '60 met de komst van de eerste arbeiders uit Suriname kwamen er al verhalen in de kranten van diefstal en geweld door mensen uit Suriname. In de jaren '70, te midden van het migratiedebat, kwamen daar ook beschuldigingen van drugsgebruik en georganiseerde misdaad bij. Zo schreef *Het Parool* in 1975 over de 'halfcriminele subcultuur' in een Amsterdamse woonwijk waar voornamelijk Surinaamse migranten woonden.⁵² Surinamers zouden ook vaak drugsverslaafd zijn. Zo schreef *Het Vrije Volk* dat 'de helft van de Surinamers in Amsterdam verslaafd was'.⁵³ Bij de criminalisering van 'de Surinamer' ging het overigens vrijwel altijd over Afro-Surinaamse mannen, de vrouwen werden niet opgenomen in dit beeld.⁵⁴

De ideeën van gewelddadigheid en criminaliteit waren wederom verbonden aan de stereotypen van de koloniale tijd. Niet alleen werden racistische stereotypen gebruikt door de voorstanders van een strikt toelatingsbeleid, ook werden de problemen verklaard vanuit het slavernijverleden. Zo zouden jonge Surinamers sneller vervallen in criminaliteit door het gebrek aan een 'kerngezin'.⁵⁵ Het idee was dat tijdens de slavernij gezinnen uit elkaar gehaald werden en kinderen opgroeide in eenoudergezinnen. Dit zou de reden zijn dat er in het heden vaak sprake was van eenoudergezinnen. Het werd geïmpliceerd dat de moeder alleen niet genoeg tijd had om op te voeden en de vaders juist een voorbeeld van losbandigheid waren.

⁴⁹ Ibidem, 156-157.

⁵⁰ Ibidem, 176.

⁵¹ Ibidem, 160.

⁵² Ibidem, 181.

⁵³ Ibidem, 180.

⁵⁴ Ibidem, 182.

⁵⁵ Oostindie, G., *Slavernij, canon en trauma*, 15.

Dit zou veroorzaken dat jongens die afstamden van slaven vaker crimineel gedrag zouden vertonen.⁵⁶

Het slavernijverleden werd ook ingezet door voorstanders van de migratie vanuit Suriname. Door het aandeel van Nederland aan het slavernijsysteem zou het land een schuld, of plicht, hebben aan Suriname én aan de nazaten van slaven.⁵⁷ Dit argument werd door politici gebruikt om de financiële steun aan Suriname voor en na de onafhankelijkheid te verantwoorden. Deze morele verplichting werd ook aangevoerd als reden waarom migranten uit Suriname toegelaten zouden moeten worden in Nederland. De inwoners van Suriname ‘verdiende het niet om behandeld te worden als vreemdelingen’.⁵⁸ Het idee van criminalisering van Surinaamse migranten werd door de voorstanders van migratie beantwoord met het verwijt dat racisme de oorzaak was. De politie zou eerder en vaker optreden tegen Surinamers dan tegen andere bevolkingsgroepen.⁵⁹ Het probleem lag hierdoor bij de Nederlandse samenleving en niet bij de Surinaamse cultuur.

Het slavernijverleden van Suriname werd door voor- en tegenstanders van de migratie in de jaren ’70 aangehaald voor hun eigen doeleinden. Het werd gebruikt om cultuurverschillen tussen Suriname en Nederland te benadrukken. De racistische stereotypen uit de koloniale tijd werden gebruikt om draagvlak te krijgen voor het beperken van de migratie. Het slavernijverleden fungeerde ook als argument vóór de toelating van migranten uit Suriname. Nederland zou een morele plicht hebben aan de nazaten van slaven.

Morele plicht

In de jaren ’80 was er meer draagvlak voor het idee dat Nederland een morele plicht had aan de nabestaanden van slaven. Dit had te maken met het debat over de Surinaamse cultuur. Het slavernijverleden werd in die periode steeds meer gezien als een onderdeel van de identiteit van Surinamers. Buiten hun schuld om werden ze geassocieerd met dit verleden en de stereotypen uit de koloniale tijd. Vanaf de jaren ‘80 begonnen Surinamers, zowel in Nederland als in Suriname, het slavernijverleden meer te incorporeren in hun eigen identiteit. Ze wilden zich hier niet meer voor schamen maar juist trots zijn op hun Afrikaanse afkomst. Deze verschuiving ontstond onder invloed van de *black power* beweging uit de Verenigde Staten.⁶⁰

⁵⁶ Oostindie, G., *ibidem*, 16.

⁵⁷ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 14.

⁵⁸ Laarman, C., *ibidem*, 175.

⁵⁹ *Ibidem*, 179-180.

⁶⁰ *Ibidem*, 182-183.

Vanuit de Verenigde Staten kwam het idee overwaaien dat slaven niet vrijgelaten waren maar zich juist hadden vrijgevochten.⁶¹ Ook zou de geschiedenis van de slavernij te veel bekeken worden vanuit een Europees, koloniaal perspectief.⁶² Omdat het slavernijverleden in de eigen identiteit werd opgenomen werd het een belangrijk onderwerp voor de nakomelingen van slaven. Slavernij werd een misdaad tegen de mensheid genoemd. Ook werd jaarlijks de afschaffing van de slavernij gevierd.⁶³

De migranten uit Suriname gingen het slavernijverleden zelf ook gebruiken als verklaring voor die positie. De nakomelingen van slaven behoorden disproportioneel tot de onderste lagen van hun samenleving.⁶⁴ De oorzaak hiervan zou liggen in het slavernijstelsel. Zoals eerder genoemd zou het hoge aantal eenoudergezinnen komen door de slavernij en de manier waarop slaven gezinnen uit elkaar werden gehaald. Verinnerlijking van racisme zou een 'trauma' veroorzaakt hebben bij de nazaten van slaven.⁶⁵ Dit trauma zou een vicieuze cirkel veroorzaken waarbij de nakomelingen van slaven minder kansen kregen en minder kansen namen.⁶⁶ Oostindie noemde het 'opgedrongen kansloosheid'.⁶⁷ Omdat Nederland mee had gedaan aan het slavernijstelsel had het land de plicht om de nazaten van slaven te helpen.

Volgens de nakomelingen van slaven zouden herstelbetalingen nodig zijn ter compensatie van het leed en de slechte maatschappelijke positie die ontstaan was door de slavernij. De herdenking van de afschaffing van de slavernij werd al vanaf de jaren '70 aangegrepen om te pleiten voor financiële compensatie.⁶⁸ Een officiële spijtbetuyging wordt door overheden vaak gezien als een toezegging die leidt naar herstelbetalingen.⁶⁹ Hierdoor zijn overheden vaak huiverig om officiële excuses aan te bieden.⁷⁰ De roep om herstelbetalingen is tot op heden niet gehonoreerd. De nazaten van slaven verschoven daarom het accent van financiële compensatie naar meer naar erkenning van het slavernijverleden.

Guno Jones stelde dat de nieuwe omgang met de eigen identiteit van de nakomelingen van slaven, de lobby voor erkenning deed groeien.⁷¹ De nazaten wilden erkenning voor het slavernijverleden om zo een plek te krijgen in de Vaderlandse geschiedenis en in het

⁶¹ van Stipriaan, A., 'Disrupting the canon: the case of slavery', 205-207.

⁶² van Stipriaan, A., 210.

⁶³ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 182-183.

⁶⁴ Oostindie, G. J., 'Slavernij, canon en trauma, 5-6.

⁶⁵ Oostindie, G. J., *ibidem*, 13.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 183.

⁶⁹ Oostindie, G. J., 'Slavernij, canon en trauma, 8.

⁷⁰ Oostindie, G. J., *ibidem*.

⁷¹ Jones, G., 'De slavernij is onze geschiedenis (niet)', 65-66.

Nederlandse herinneringslandschap.⁷² Erkenning voor het slachtofferschap van de nakomelingen van slaven zou helpen bij het aansluiten in de Nederlandse maatschappij. Volgens Oostindie zou zulke erkenning zorgen voor ‘het creëren van vertrouwen in de maatschappelijke orde’.⁷³ Het herinneren en herdenken stond centraal bij de erkenning die gezocht werd. Een voorbeeld hiervan was de roep naar meer aandacht voor het slavernijverleden in het onderwijs en de publieke geschiedenis, om het stilzwijgen van het onderwerp tegen te gaan.⁷⁴ Ook werd er gepleit voor een monument voor jaarlijkse herdenkingen.

Deze ideeën over erkenning en het ‘helende’ effect hiervan pasten in een breder discours rond ‘herinneren’. Vanaf de Tweede Wereldoorlog was ‘herinneren’ steeds meer in het teken komen te staan van het herdenken van het leed van slachtoffers van alle soorten en maten.⁷⁵ Nakomelingen van slaven wilden dat voormalige slaven en hun nazaten eenzelfde erkenning van hun leed zouden krijgen als slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.⁷⁶ Tien jaar eerder had het slavernijverleden nog geen invloed op het debat rond nationale identiteit.⁷⁷

Het Nationaal Monument Slavernijverleden

In de roep naar erkenning werd door de nazaten van slaven geopperd dat er een monument moest komen voor het herdenken van het slavernijverleden. Het idee van een monument volgde op een aantal andere gebeurtenissen eind jaren ’80 en begin jaren ’90. Zo was in 1988 een plan opgesteld voor een monument in Senegal ter nagedachtenis aan de slavernij.⁷⁸ In 1991 bood paus Johannes Paulus II, wederom in Senegal, zijn excuses aan ‘voor de zonden van christelijk Europa tegen Afrika’.⁷⁹ Zulke gebaren sterkten de nazaten van slaven in Nederland in hun roep om erkenning.

In 1998 werd door de organisatie *Sophiedela*, een Afro-Europese vrouwenbeweging, een petitie aangeboden aan de Tweede Kamer.⁸⁰ Deze beweging vroeg in een petitie om erkenning van het leed dat slaven tussen 1650 en 1863 was aangedaan. Verder vroegen ze om een revisie van de geschiedschrijving én om de oprichting van een monument.⁸¹ In de petitie

⁷² Jones, G. *ibidem*.

⁷³ Oostindie, G. J., *Oude onbekenden*, 8.

⁷⁴ Oostindie, G. J., *ibidem*.

⁷⁵ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 65-66.

⁷⁶ Jones, G., *ibidem*.

⁷⁷ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands. Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing* (Amsterdam 2011). 153.

⁷⁸ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 184.

⁷⁹ Oostindie, G. J., *Oude onbekenden*, 6.

⁸⁰ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 65-66.

⁸¹ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 184.

werd verwezen naar de herdenkingen van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en dat mensen uit Suriname volledig ingeburgerd waren en dus recht hadden op soortgelijke erkenning.⁸² *Sophiedela* stelde dat de nazaten van slaven te maken hadden met het ‘onverwerkte verleden’ en identiteitsproblemen door de slavernij.⁸³

Vanaf de jaren '90 gaven kranten al meer aandacht aan het slavernijverleden. Laarman telde 953 artikelen in landelijke en regionale dagbladen tussen 1990 en 2011. Bij bestudering van 39 artikelen concludeerde zij dat al deze artikelen een oproep deden voor erkenning van het slavernijverleden.⁸⁴ Het debat in aanloop tot de inhuldiging van het monument richtte zich voornamelijk op de overerfbaarheid van ‘trauma’ en ‘slachtofferschap’.⁸⁵ Romeo van Russel, een Surinaamse minister, stelde dat slavernij en slachtofferschap erfelijk waren en dit werd door sommige wetenschappers beaamd.⁸⁶ Tegelijkertijd was er een gebrek aan wetenschappelijke toetsing van deze theorie. Het debat in de kranten ging ook over herstelbetalingen. Zo publiceerde *De Trouw* een artikel met de titel ‘Achterstallig loon van eeuwen’.⁸⁷

In 2001 werd de Stichting Nationaal Monument Slavernijverleden opgericht. In de stichting namen achttien verschillende organisaties plaats.⁸⁸ Er werd gekozen voor een beeld van de Surinaamse kunstenaar Erwin de Vries dat geplaatst zou worden in het Amsterdamse Oosterpark. Op 1 juli 2002 werd het monument door toenmalig koningin Beatrix onthuld. Daarna kwam in Middelburg ook het Zeeuws Slavernijmonument te staan.⁸⁹

De onthulling van het Nationaal Monument Slavernijverleden zorgde wederom voor discussie. Alleen officiële genodigden mochten de onthulling bijwonen terwijl grote groepen mensen met een hek weg werden gehouden. Pas na de plechtigheid zou het monument te bezoeken zijn door het publiek. Dit leidde tot veel onvrede onder de nakomelingen van slaven en tot protest door de toespraken te verstoren met geroep en gefluit. De politie voerde vervolgens charges uit en een aantal mensen werden gearresteerd.⁹⁰ Het uitsluiten van de groep mensen voor wie het monument juist bedoeld was riep veel negatieve reacties op. Het *Rotterdams Dagblad* schreef dat Surinamers als slaven achter hekken werden gezet.⁹¹

⁸² Laarman, C., *ibidem*, 184-185.

⁸³ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 66.

⁸⁴ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 184.

⁸⁵ Laarman, C., *ibidem*, 184-187.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 66.

⁸⁹ Jones, G., *ibidem*, 67.

⁹⁰ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 184-187.

⁹¹ Laarman, C., *ibidem*, 186.

Er ontstond ook een discussie over de manier waarop er tijdens de onthulling van het monument gesproken werd over het slavernijverleden. De toespraak van minister van Boxtel gaf de impressie dat de komst van het monument een afsluiting was voor het slavernijverleden. Hij zei dat ‘wat gebeurd is op een gegeven moment ook losgelaten kan worden en dan de blik op de toekomst kan worden gericht en het monument kan hieraan een bijdrage leveren’.⁹² Oostindie constateerde ook dat de autoriteiten met het monument een hoofdstuk wilden afsluiten.⁹³

Maar met het monument was het slavernijverleden nog niet volledig opgenomen in de Nederlandse geschiedenis. Het intrekken van de subsidie in 2013 voor het Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee), die ook de herdenkingen rond het monument organiseren, liet zien dat het slavernijverleden nog niet dezelfde status had in het herinneringslandschap als bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog.⁹⁴

De tv-serie *De Slavernij*

De tv-serie *De Slavernij* werd in 2011 uitgezonden door de NTR. De serie was gemaakt om een onderbelicht gedeelte van de Nederlandse geschiedenis te tonen aan het grote publiek. De serie bestond uit vijf afleveringen van bijna een uur met ieder een ander onderwerp. Het programma werd gepresenteerd door Daphne Bunskoek en Roué Verveer. Voor de inhoud van het programma waren verschillende kenners van het slavernijverleden ingeschakeld om een goed feitelijk verhaal te vertellen. Toch kreeg de serie te maken met een storm van kritiek.

De serie legde de verschillende visies op het slavernijverleden in de Nederlandse samenleving bloot. Jones omschreef het dusdanig: ‘de omgang met het slavernijverleden is zo beschouwd een moment waarop strijdige definities over Nederlandse geschiedenis en natie een scherp profiel kregen.’⁹⁵ De groep die Jones ‘etno-nationalisten’ noemt, had een andere visie op het slavernijverleden dan de nazaten van slaven.⁹⁶ De etno-nationalisten zagen het slavernijverleden als iets dat buiten de Nederlandse geschiedenis viel, en daarom hoefde er geen aandacht aan besteed te worden. De nazaten van slaven streden juist voor het incorporeren van het slavernijverleden in de Nederlandse geschiedenis.⁹⁷ De serie *De*

⁹² Ibidem.

⁹³ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, 153.

⁹⁴ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 68.

⁹⁵ Jones, G., *ibidem*.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

Slavernij had het doel om een onbekender stuk van de geschiedenis meer aandacht te geven, en botste hierdoor al met etno-nationalisten.⁹⁸

Maar ook voorstanders van meer aandacht voor het slavernijverleden hadden kritiek op de tv-serie. Het eerste kritiekpunt was het perspectief dat gebruikt werd in de serie. De serie zou te veel verteld worden vanuit een eurocentrisch perspectief. Hira noemde het zelfs een ‘blank’ perspectief.⁹⁹ De makers van de serie zouden te weinig ‘zwarte’ wetenschappers hebben gebruikt bij het maken van de serie, zo schreef de *Vereniging Ons Suriname*.¹⁰⁰ De eindredacteur van de serie, Carla Boos, stelde dat de meeste deskundigen van de geschiedenis van slavernij nou eenmaal blank zijn.¹⁰¹

Een tweede kritiekpunt was de rolverdeling van de presentatoren in *De Slavernij*.¹⁰² Hira stelde dat de makers van de serie een ‘Sjors en Sjimmië’ verdeling hadden gebruikt. De ‘witte vrouw’ Daphne Bunschoek gaf de informatie over het slavernijverleden terwijl Roué Verveer de rol had van ‘zwarte man’ die geen kennis had van zijn eigen geschiedenis. Hira omschreef de rol van Verveer als een ‘grappenmaker voor blanke mensen’.¹⁰³ Hij ging nog een stap verder en zei dat deze verdeling vergelijkbaar was ‘met dat de Duitsers aan de joden gingen vertellen wat de Holocaust was’.¹⁰⁴ De rolverdeling liet koloniale stereotypen zien van ‘zwarte emotionaliteit en witte objectiviteit’, aldus Jones.¹⁰⁵ Jones waarschuwde daarbij wel dat het bij discussies als deze lastig is om niet zelf te vervallen in rasdenken terwijl dit juist wordt bekritiseerd.¹⁰⁶

Een derde kritiekpunt was de toon van de tv-serie *De Slavernij*. In de serie zou te veel op een relativerende toon verteld zijn over het slavernijverleden. In de eerste aflevering van de serie werd de slavernij uit de koloniale periode vergeleken met arbeiders uit Oost-Europa die in West-Europa voor een schamel loon werken.¹⁰⁷ Hira noemde het ‘een vergelijking van een tijger met een vlieg’.¹⁰⁸ Volgens Hira kan het slavernijverleden beter vergeleken worden met misdaden tegen de menselijkheid, zoals de Holocaust.¹⁰⁹ Als vierde kritiekpunt hekelde Hira de uitleg in de serie van historicus Henk den Heijer over racisme. Bunschoek las een paar

⁹⁸ Ibidem, 86, 59.

⁹⁹ Hira, S., ‘De slavernij. Het witwassen van een zwarte bladzijde uit de Nederlandse koloniale geschiedenis’, 17.

¹⁰⁰ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 70.

¹⁰¹ Jones, G. ibidem.

¹⁰² Hira, S., ‘De slavernij’, 5.

¹⁰³ Hira, S., ibidem, 14.

¹⁰⁴ Hira, S., ibidem, 5.

¹⁰⁵ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 71-72.

¹⁰⁶ Jones, G., ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem, 72-73.

¹⁰⁸ Ibidem, 75.

¹⁰⁹ Ibidem.

passages van Nederlanders over de vrouwelijke slaven. Vervolgens vroeg ze aan Den Heijer of er sprake was van racisme. Hij antwoordde hierop dat het niet om racisme ging maar om ‘teleurgestelde mannen’.¹¹⁰

De adviescommissie die de makers van *De Slavernij* hadden gebruikt bestond uit Gert Oostindie, Alex van Stipriaan en Aspha Bijnaar. Nog tijdens het uitzenden van de serie kwam de adviescommissie met een artikel waarin ze schreven dat ‘er te vaak was gekozen voor een relativerende toon en te weinig andere perspectieven waren gebruikt’.¹¹¹ De historicus Piet Emmer had geen begrip voor het terugkrabbelen van de adviescommissie over de serie waar ze aan hadden mee gewerkt.¹¹² Volgens Emmer zou de adviescommissie geen enkel wetenschappelijk bezwaar kunnen geven voor de toon van de serie.¹¹³

Emmer was positief over de serie. Hij prees de serie omdat deze zo wetenschappelijk van toon was, ontdaan van de emotie uit het heden.¹¹⁴ Ook stelde hij dat vanaf nu er niet meer gesproken kon worden over een ‘verzwegen’ deel van de geschiedenis.¹¹⁵ Hira greep als reactie terug op eerder werk van Emmer waarin hij de slavernij ‘vergoelijkte’. Hij schreef cynisch ‘Emmer is geen racist, hij is een teleurgestelde Nederlander’, verwijzend naar de opmerking van Den Heijer.¹¹⁶

De mening van Emmer dat de serie niet te bagatelliserend van toon was, kon op meer tegengeluid rekenen. Cultureel-antropoloog Rivke Jaffe zei weinig verbaasd te zijn over de mening van Emmer, hij zou al eerder het slavernijverleden te veel gerelativeerd te hebben.¹¹⁷ Jaffe schreef wel teleurgesteld te zijn in de adviescommissie van *De Slavernij* die ‘het goedpraten van de slavernij suggereerde’.¹¹⁸ ‘Alsof dit Nederlandse verleden minder erg is omdat er ook zwarte slaveneigenaren waren, of omdat men in Afrikaanse landen nog minder praat over hun eigen rol in de slavenhandel’ schreef Jaffe.¹¹⁹

Het vijfde kritiekpunt waarover gedebatteerd werd, ging over het brongebruik in de tv-serie *De Slavernij*. Bunskoek vroeg in de tweede aflevering aan Den Heijer naar de verhalen dat gouverneurs de mooiste slavinnen uitkozen om te verkrachten. Den Heijer antwoordde hierop dat dit ‘niet gebeurd kon zijn omdat hij geen enkele bron hierover was tegen

¹¹⁰ Hira, S., ‘De slavernij’, 13.

¹¹¹ Oostindie, G. J., e.a., ‘Serie slavernij was te vaak relativerend’, *De Volkskrant*, 15-10-2011.

¹¹² Emmer, P., ‘Éindelijk ontdoen we het nationaal verleden van emotionele ballast’, *De Volkskrant*, 18-10-2011.

¹¹³ Emmer, P., *ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Hira, S., ‘De slavernij’, 19.

¹¹⁷ Jaffe, R., ‘Waarom niet gewoon toegeven?’, *Leids Universitair Weekblad Mare*, 6-10-2011.

¹¹⁸ Jaffe, R., ‘Waarom niet gewoon toegeven?’.

¹¹⁹ *Ibidem*.

gekomen'.¹²⁰ Hira bekritiseerde deze redenering van Den Heijer. Het ontbreken van bronnen hoefde niet te betekenen dat het niet gebeurde.¹²¹ De historica Patricia Gomes kon zich ook niet vinden in het brongebruik van Den Heijer. Zij stelde dat er bij slavernij spraken was van een repressief systeem met ongelijke machtsverhoudingen, en dat verkrachtingen hierdoor waarschijnlijk waren'.¹²² Gomes sloot zich aan bij Hira dat het gebrek aan bron niet betekende dat de slavinnen niet verkracht werden. Jones vatte het samen dat deze discussie over bronnen een oude strijd was onder historici over wat er wel en niet geconcludeerd mag worden op basis van de afwezigheid van bronnen.¹²³ Deze discussie ging indirect over het bagatelliseren van het slavernijverleden in de tv-serie. Het illustreerde ook de verschillende perspectieven over de manier waarop er omgegaan moet worden met het slavernijverleden.

In haar artikel vraagt Jaffe zich af waarom de omgang van Nederlanders met het slavernijverleden zoveel debat oproept. Ze stelde dat 'het slavernijverleden nog steeds leeft door de stereotypen, vooroordelen en de discriminatie die in het heden nog van invloed zijn'.¹²⁴ In het onderzoek naar het slavernijverleden zou men dit moeten erkennen om het bagatelliseren van het slavernijverleden te voorkomen, volgens Jaffe.

Vanaf de jaren '70 was er een levendig publiek debat over het slavernijverleden. Verschillende discussies werden gevoerd over dit verleden en hierbij kwamen verschillende standpunten over de omgang naar voren. Ook in de politiek werd over het slavernijverleden gedebatteerd. In het volgende hoofdstuk wordt het politieke debat over het slavernijverleden, de migratie vanuit Suriname, de roep om erkenning en het monument besproken.

¹²⁰ Jones, G., 'De slavernij is onze geschiedenis (niet)', 77.

¹²¹ Hira, S., 'De slavernij', 13-14.

¹²² Jones, G. 'De slavernij is onze geschiedenis (niet)', 77.

¹²³ Jones, G., *ibidem*.

¹²⁴ Jaffe, R., 'Waarom niet gewoon toegeven?'.

Hoe leidde het publieke debat tot een politiek debat?

Zoals al eerder gesteld, startte het debat over het slavernijverleden met de migratie van inwoners van Suriname naar Nederland. Het viel Oostindie op dat in landen zoals Denemarken, waar weinig migratie naar toe was vanuit de voormalige koloniën, het slavernijverleden veel minder leefde.¹²⁵ In de politiek werd er tot de jaren '90 voornamelijk indirect gedebatteerd over het slavernijverleden.

Zoals in het vorige hoofdstuk werd besproken, ontstond een levendig debat rond de migratie van inwoners uit Suriname naar Nederland. Het hoogtepunt van de migratie lag rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1975.¹²⁶ In de politiek werden zorgen geuit over de omvang van de migratie. Redenen die gegeven werden om de migratie in te dammen hadden een relatie met het slavernijdebat.

In 1970 nam de Tweede Kamer de Motie van Lier aan. In de motie werd gevraagd onderzoek te doen naar de aard en omvang van de migratie vanuit Suriname en welke maatregelen hiertegen genomen zouden moeten worden.¹²⁷ Het grootste probleem bij het beperken van de migratie vanuit Suriname, was dat het betrof mensen met een Nederlands paspoort, toen 'rijksgenoten' genoemd. De Tweede Kamer besloot in hetzelfde jaar dat de toegang tot Nederland een fundamenteel recht was van elke Nederlander.¹²⁸ Als mogelijke oplossing voor de migratie stelde minister Boersma van Sociale Zaken in 1972 voor om een soepele terugkeerregeling op te stellen voor Surinamers.¹²⁹ Ze zouden dan geld krijgen voor de terugreis en het levensonderhoud voor de eerste dagen.

Toen de migratie bleef groeien grepen politici terug naar het plan om een aparte status voor inwoners van Suriname maken, waardoor het vrije verkeer van personen zou worden ingedamd. Minister van Agt van Justitie stelde in 1972 voor om de grondwet te wijzigen om de migratie te beperken. Om zijn betoog kracht bij te zetten las hij brieven voor van mensen die tegen de migratie vanuit Suriname waren.¹³⁰ Op deze actie kreeg Van Agt veel kritiek. Kamerleden van de PvdA bestempelden de brieven als racistisch en Van Agt zou de indruk wekken naar deze mensen te luisteren met zijn grondwetswijziging.¹³¹ Ook vanuit Suriname kwam er kritiek op de mogelijke inperking van de migratie richting Nederland. Het kabinet

¹²⁵ Oostindie, G. J., 'The slippery paths of commemoration and heritage tourism: The Netherlands, Ghana, and the rediscovery of atlantic slavery' in *New West Indian Guide* 79 (2005) 60.

¹²⁶ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 159-162.

¹²⁷ Laarman, C., *ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*, 163-164

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*, 165-166.

¹³¹ *Ibidem*.

voor Surinaamse en Nederlands-Antiliaanse Zaken vond de voorgestelde maatregelen de indruk wekken dat ‘kleurlingen werden geweerd’.¹³² Verwijten van racisme volgden wanneer een aparte status voor Surinaamse mensen werd geopperd terwijl ze een Nederlands paspoort hadden. Ook werd vanuit de Surinaamse overheid gewezen op de morele plicht van Nederland aan de inwoners van Suriname.¹³³

In 1972 was er ook kritiek vanuit Suriname op de KLM die te weinig vluchten naar Nederland zou verzorgen. De vliegtuigmaatschappij werd verweten mee te werken aan een vorm van migratiebeperking.¹³⁴ De Ministeriële Commissie Onafhankelijkheid Suriname (MICOS) opperde in 1974 inderdaad een plan om na de onafhankelijkheid de vluchten van de KLM van en naar Suriname niet uit te breiden.¹³⁵ In het onafhankelijkheidsverdrag tussen Nederland en Suriname was afgesproken dat er vrije verkeer van personen zou blijven tussen de twee landen tot 1 september 1980.¹³⁶ In de Tweede Kamer werd het plan gemaakt om vanaf november 1980 zelfs een visumplicht in te voeren voor mensen uit Suriname.¹³⁷ Deze maatregel zou verdere migratie ontmoedigen. Wederom werd er vanuit de Surinaamse overheid gesproken van racisme. De CDA zei dat de maatregel nodig was, en zelfs de PvdA stemde schoorvoetend in.¹³⁸

In de jaren '80 nam de migratie vanuit Suriname af en daarmee verdween Suriname, grotendeels van de politieke agenda. De Decembermoorden en de Binnenlandse Oorlog waren hier een uitzondering op. Deze gewelddadigheden in Suriname riepen afkeer op bij politici in Nederland. Na de Decembermoorden in 1982 werd door de regering besloten om de ontwikkelingshulp aan Suriname stop te zetten.¹³⁹ De Binnenlandse Oorlog, van 1986 tot 1982, veranderde de status van Surinamers op weg naar Nederland van ‘migranten’ naar ‘vluchtelingen’. Toch weigerde de Nederlandse regering Surinamers die illegaal naar Nederland waren gevlucht te ontvangen. Op het besluit om vluchtelingen uit Suriname terug te sturen kwam veel binnenlandse en buitenlandse kritiek. Hierbij werd het koloniale verleden en de plicht van Nederland voor de inwoners van Suriname opnieuw ingezet om de politiek te bewegen maatregelen te nemen.¹⁴⁰ In 1987 werd besloten om mensen uit Suriname die

¹³² Ibidem, 165.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem, 167.

¹³⁶ Ibidem, 163.

¹³⁷ Ibidem, 168.

¹³⁸ Ibidem, 168-169.

¹³⁹ Ibidem, 176-177.

¹⁴⁰ Ibidem.

illegaal naar Nederland waren gekomen niet terug te sturen. Een jaar later kregen de illegale Surinamers een gedoogstatus en mochten ze voorlopig in Nederland blijven.¹⁴¹

Erkenning door de politiek

Vanaf de jaren '90 gingen de nakomelingen van slaven actiever het slavernijverleden herdenken. Op 1 juni 1963 werd de afschaffing van de slavernij honderd jaar geleden gevierd met een parade door Amsterdam.¹⁴² Vanaf 1997 werden de slachtoffers van de slavernij en de afschaffing van het systeem jaarlijks herdacht op het Surinameplein in Amsterdam.¹⁴³ Deze herdenking spiegelde zich aan de Dodenherdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei. De nazaten van slaven wezen op de aandacht die er was voor het herdenken van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en wilden een soortgelijke erkenning voor het slavernijverleden.¹⁴⁴ De Surinaamse gemeenschap deed jaarlijks ook mee bij de 4 en 5 mei herdenkingen en vond dat dit liet zien dat ze volledig geïntegreerd waren in de Nederlandse samenleving.¹⁴⁵ Als volledig onderdeel van de maatschappij zou hun geschiedenis ook een plek moeten krijgen in de herinneringscultuur van Nederland. De Stichting Eer en Herstel Betalingen Slachtoffers van Slavernij Suriname spiegelde zich naar stichtingen voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.¹⁴⁶

In 1998 gaf de organisatie *Sophiedela* een petitie aan de Tweede Kamer met het verzoek voor een nationaal monument. Verschillende politici, onder andere minister-president Wim Kok, waren positief over het voorstel.¹⁴⁷ Het ministerie van Binnenlandse Zaken kwam met het idee om verschillende organisaties rond het slavernijverleden samen te brengen voor het totstandkomen van een monument.¹⁴⁸ Met deze reden werd in 2001 het Landelijk Platform Slavernijverleden opgericht. Een belangrijk doel van het platform was, naast het monument, om de verschillende groepen rond het slavernijverleden bij elkaar te brengen.¹⁴⁹ Het slavernijverleden werd voorheen vaak in kleine kringen herdacht, maar met gebundelde krachten rond het monument was het mogelijk om nationale erkenning voor het verleden krijgen.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands. Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing* (Amsterdam 2011) 151.

¹⁴³ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, ibidem.

¹⁴⁴ Oostindie, G. J., ibidem.

¹⁴⁵ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 185.

¹⁴⁶ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, 151.

¹⁴⁷ Oostindie, G. J., ibidem.

¹⁴⁸ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 185.

¹⁴⁹ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, 151-152.

Op 1 juli 2001 werd het Nationaal Monument Slavernijverleden gepresenteerd in het Oosterpark in Amsterdam. Het standbeeld van Erwin de Vries werd door Koningin Beatrix onthuld, met veel officiële genodigden. Onder de aanwezigen waren de toenmalige minister-president Wim Kok, vertegenwoordigers vanuit Suriname en de Antillen en de ambassadeur van Ghana.¹⁵⁰ De overheid bood echter geen officieel excuses aan voor het Nederlandse aandeel aan de slavernij.

Zoals in het vorige hoofdstuk werd uitgelegd verliep de onthulling van het monument rumoerig. De politie voerde zelfs charges uit om de situatie onder controle te krijgen. In de Tweede Kamer werden er na de onthulling Kamervragen gesteld over de onrust die was ontstaan. PvdA-kamerlid Wolfsen vroeg zich af waarom de ‘mensen die door het monument emotioneel het meest geraakt worden, voor het grootste deel werden uitgesloten’.¹⁵¹ Minister van Boxtel verdedigde zich door te stellen dat ‘de aanwezigheid van hoogwaardigheidsbekleders bij de onthulling van het monument zulke veiligheidsmaatregelen nodig maakte’.¹⁵²

In 2005 volgde het Zeeuws Slavernijmonument in Middelburg. De toenmalige burgermeester van Amsterdam, Job Cohen, liet in 2006 een tekst aan zijn ambtswoning bevestigen over het slavernij, nadat hij er op werd gewezen dat de woning was gebouwd door een directeur van de WIC.¹⁵³

Oostindie stelde dat de aanwezigheid van de koningin en de minister-president bij de onthulling liet zien hoeveel de lobby voor erkenning van het slavernijverleden al had bereikt.¹⁵⁴ Het Nationaal Monument Slavernijverleden was het eerste beleid dat de Nederlandse overheid maakte rond het slavernijverleden sinds de afschaffing van de slavernij in 1863.¹⁵⁵ In navolging van het monument werd ook het Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee) met overheidsgeld opgericht in 2002.¹⁵⁶ Het instituut organiseert verschillende activiteiten rond het slavernijverleden, zoals debatavonden, de jaarlijkse herdenkingen en verschillende educatieve projecten.

De erkenning door de overheid van het slavernijverleden bleek niet permanent te zijn. In 2015 besloot de Tweede Kamer de subsidie van NiNsee in te trekken.¹⁵⁷ Hiermee werd indirect ook de subsidie voor de herdenkingen ingetrokken. Volgens Jones gaf dit besluit aan

¹⁵⁰ Oostindie, G. J., ‘The slippery paths of commemoration and heritage tourism’, 60-61.

¹⁵¹ Laarman, C., *Oude onbekenden*, 184-187.

¹⁵² Laarman, C., *ibidem*.

¹⁵³ Oostindie, G. J., ‘The slippery paths of commemoration and heritage tourism’, 60.

¹⁵⁴ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, 152.

¹⁵⁵ Oostindie, G. J., ‘The slippery paths of commemoration and heritage tourism’, 60-61.

¹⁵⁶ van Stipriaan, A., ‘Disrupting the canon: the case of slavery’, 214-215.

¹⁵⁷ Jones, G., ‘De slavernij is onze geschiedenis (niet)’, 67-69.

dat het slavernijverleden nog niet ‘definitief en onbetwist’ in de Nederlandse herinneringscultuur was opgenomen.¹⁵⁸ Door de bestuursvoorzitter van NiNsee, werd de PVV aangewezen als verantwoordelijke voor het intrekken van de subsidie, die op dat moment gedoogpartner was van het kabinet.¹⁵⁹ Etno-nationalisten, zoals de PVV en Trots op Nederland, zagen het slavernijverleden niet als een onderdeel van de Nederlandse herinneringscultuur, en verdiende daarom geen aandacht.¹⁶⁰ Voor nazaten van slaven was het opnemen van het slavernijverleden in de nationale geschiedenis juist een teken van de succesvolle intergratie van deze groep.¹⁶¹

¹⁵⁸ Jones, G., *ibidem*.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, 152-153.

Politiek, onderwijs en het slavernijverleden

Hogervorst constateerde in haar onderzoek naar slavernij in geschiedenisboekjes dat in de jaren '50 hier nauwelijks aandacht aan werd besteed.¹⁶² Door de verzuiling zaten er wel grote verschillen in de lesmethoden. De methode 'Hoe het groeide' zou de rol van Nederland in de slavernij bagatelliseren.¹⁶³ Tegelijkertijd was er een protestants-christelijke methode die de slavernij duidelijk veroordeelde.¹⁶⁴ Onder de invloed van de sociale wetenschappen kwam in de jaren '60 de nadruk bij geschiedenis meer te liggen op moderne geschiedenis. Aan het einde van de jaren '60 kwam er wederom een verschuiving in het geschiedenisonderwijs. Naast feitenkennis moesten leerlingen meer historische vaardigheden geleerd krijgen, zoals het onderzoeken van bronnen.¹⁶⁵

Bij het invoeren van de Mammoetwet in 1968 werden de schoolvakken geschiedenis en staatsinrichting samengevoegd.¹⁶⁶ De regering wilde met deze wet meer duidelijkheid hebben over het examineren van leerlingen bij geschiedenis. Dit zette aan tot het ontwikkelen van de eerste kerndoelen voor geschiedenisonderwijs.¹⁶⁷ Hierdoor kwam er meer toezicht vanuit de overheid op de lesmethodes.¹⁶⁸ De centrale toetsing die de regering wilde, zou zich richten op de periode na 1917, dus op moderne geschiedenis waarin de slavernij geen standaardplek had.¹⁶⁹ In de jaren '70 professionaliseerden de uitgeverijen van schoolboeken. Ze gingen van begin tot eind zelf de schoolboeken ontwikkelen en de verzuiling was geen factor meer. Wanneer de slavernij wel werd besproken, lag de nadruk, volgens Hogervorst, vooral op het slachtofferschap van de slaven.¹⁷⁰ En bovendien op het slavernijverleden van de Verenigde Staten.¹⁷¹ Hoewel slavernij genoemd werd in de boeken was er geen uitgebreide aandacht voor het Nederlandse aandeel in de slavernij.

De invoering van het Centraal Examen in 1982 maakte de plannen voor kerndoelen voor het geschiedenisonderwijs definitief.¹⁷² Hoewel de kerndoelen door de overheid waren opgesteld waren ze breed geformuleerd waardoor scholen nog veel zelf konden bepalen over

¹⁶² Hogervorst, L., 'Volop aandacht voor slavernij in schoolboeken', 58-60.

¹⁶³ Hogervorst, L., *ibidem*.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ van der Kaap, A., *Vakdossier geschiedenis*, 13-14.

¹⁶⁶ van der Kaap, A., *Vakdossier geschiedenis. De stand van zaken in de tweede fase* (Enschede 2010), 13.

¹⁶⁷ van der Kaap, A., *Vakdossier geschiedenis*, *ibidem*.

¹⁶⁸ van der Kaap, A., *ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Hogervorst, L., 'Volop aandacht voor slavernij in schoolboeken', 59-61.

¹⁷¹ van Stipriaan, A., 'Slavernij-onderzoek en debat in Nederland', 4-5.

¹⁷² Even-Zohar, J., *Wereldgeschiedenis in het Onderwijs*, 30.

het geschiedenisonderwijs.¹⁷³ In 1984 werd er een werkgroep opricht door het Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling (ookwel SLO genoemd) die een richtlijn voor het Centraal Examen moesten maken.¹⁷⁴ De werkgroep koos voor een thematische indeling met acht thema's. De examenleerlingen zouden getoetst worden op twee thema's waarbij hedendaagse problematiek het beginpunt vormde voor elk thema. Deze aanpak zorgde ervoor dat scholen op veel verschillende manieren het geschiedenisonderwijs inrichtten. Alleen voor het examenjaar waren duidelijk handvatten gegeven voor het Centraal Examen.¹⁷⁵

In 1990 kreeg een werkgroep van het SLO de opdracht om voor meer afstemming te zorgen tussen het Centraal Examen en het schoolexamen. De werkgroep besloot om de geschiedenis voor 1917 te betrekken bij de thema's omdat ze vond dat er meer aandacht moest komen voor de hele geschiedenis.¹⁷⁶ De jaren '90 werden gekenmerkt door onderwijshervormingen. Vanuit de overheid kreeg commissie de Wit in 1998 de volgende opdracht:

'Het uitbrengen van een advies op hoofdlijnen over doel, functie en inhoud van het vak geschiedenis en staatsinrichting in het voortgezet onderwijs, met inbegrip van de relatie met het basisonderwijs'.¹⁷⁷

Vanuit deze opdracht adviseerde commissie de Wit om een thematische indeling van de geschiedenis voor het geschiedenisonderwijs te handhaven. Daarnaast adviseerde de commissie dat 'een aanbod van een identiek minimumpakket van historische overzichtskennis en vaardigheden ('canon') aan alle leerlingen van het basis onderwijs' nodig was.¹⁷⁸ Over het slavernijverleden werd niet gesproken in het rapport. Aan het onderwerp 'multiculturele samenleving' werd wel aandacht besteed. De commissie schreef dat 'Nederland te veel etnische groepen kent om aan elk land van herkomst aandacht te geven'.¹⁷⁹ Commissie de Wit pleitte voor een thematische indeling maar stelde zelf geen kerndoelen op. Hierom kreeg commissie de Rooy in 1999 de opdracht van de regering om duidelijke kerndoelen voor het vak geschiedenis op te stellen voor het voortgezet onderwijs.¹⁸⁰

¹⁷³ Even-Zohar, J., *ibidem*.

¹⁷⁴ van der Kaap, A., *Vakdossier geschiedenis*, 14-15.

¹⁷⁵ van der Kaap, A., *ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ de Wit, R. J. e.a., *Het verleden in de toekomst. Advies van de commissie geschiedenisonderwijs* (1998), paragraaf 9.

¹⁷⁸ de Wit, R. J. e.a., *Het verleden in de toekomst*, *ibidem*.

¹⁷⁹ de Wit, R. J., *ibidem*, paragraaf 7.

¹⁸⁰ Even-Zohar, J., *Wereldgeschiedenis in het Onderwijs*, 31.

De komst van tijdvakken was volgens Commissie de Rooy nodig omdat ‘jaartallen, feiten en namen zonder onderlinge samenhang snel worden vergeten’.¹⁸¹ De commissie stelde tien tijdvakken op voor een chronologisch raamwerk voor het onderwijs. Over de inhoud van de tijdvakken zei de commissie dat de nadruk op Europese en westerse geschiedenis zou komen te liggen.¹⁸² ‘Een universeel systeem waarin de hele wereldgeschiedenis is opgenomen zegt leerlingen te weinig of is onoverzichtelijk’.¹⁸³ Dit idee is terug te zien in de kerndoelen die werden opgesteld door de commissie. Ze stelde twee sets aan kerndoelen op, voor vmbo en voor havo/vwo. Bij de kerndoelen voor het vmbo wordt het slavernijverleden geen enkele keer genoemd. Bij de kerndoelen van havo/vwo komt het slavernijverleden wel voor. Bij het tijdvak ‘pruiken en revoluties’ staan vier deelonderwerpen waarover examenkandidaten kennis moeten hebben. Een deelonderwerp luidt ‘plantagekoloniën en transatlantische slavenhandel als basis van de Europese overheersing en de opkomst van de beweging tegen de slavernij (abolitionisme)’.¹⁸⁴ In tegenstelling tot de Commissie de Wit nam de commissie de Rooy het slavernijverleden wel expliciet op in haar advies, hoewel alleen voor havo/vwo. Het rapport van commissie de Rooy werd in 2001 gepubliceerd en door de regering doorgevoerd. De kerndoelen en tijdvakken werden de basis voor het Centraal Examen en geschiedenislesmethoden.

Commissie de Rooy gaf in haar rapport een advies om in de toekomst een ‘canon’ van de Nederlandse geschiedenis te ontwikkelen.¹⁸⁵ Minister van Onderwijs Van der Hoeven stelde in 2004 voor om hier werk van te maken. De minister hoopte dat de canon zou bijdragen aan een nationale identiteit en een stimulans zou zijn voor ‘historisch en cultureel besef’.¹⁸⁶ Uit dit initiatief werd de Commissie van Oostrom ingesteld onder leiding van Frits van Oostrom. Wat er in de canon moest komen te staan werd door de commissie verwoord als: ‘de waardevolle aspecten van onze geschiedenis en cultuur die we via het onderwijs wensen door te geven’.¹⁸⁷

De tien tijdvakken van de Commissie de Rooy werden in de canon als basis gebruikt. Aan de tijdvakken werden in totaal vijftig thematische vensters verbonden. De slavernij vormt een van deze vensters. De ondertitel van dit venster luidt; ‘Mensenhandel en gedwongen

¹⁸¹ de Rooy, P., e.a., *Verleden, heden en toekomst. Advies commissie geschiedenisonderwijs* (Enschede 2001) 2.

¹⁸² de Rooy, P., e.a., *Verleden, heden en toekomst*, 4.

¹⁸³ de Rooy, P., e.a., *ibidem*.

¹⁸⁴ *Ibidem*, 15.

¹⁸⁵ Even-Zohar, J., *Wereldgeschiedenis in het Onderwijs*, 31.

¹⁸⁶ Klein, S., Grever, M. en van Boxtel, C., ‘Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder. Afstand en nabijheid bij geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie in Nederland’ in *Tijdschrift voor geschiedenis* 3 (2011) 386.

¹⁸⁷ van Oostrom, F. e.a., *A key to dutch history*, 4.

arbeid'.¹⁸⁸ Eerst wordt er aandacht besteed aan de rol van Portugal en andere landen in de transatlantische slavenhandel. Vervolgens worden de cijfers gegeven van het Nederlandse aandeel in de slavernij. De oprichting en de activiteiten van de WIC nemen een groot deel van de tekst in. Vervolgens gaat de tekst verder over de slechte leefomstandigheden van slaven op de plantages. De marrons, de gemeenschappen van ontsnapte slaven en het abolitionisme sluiten het thematische venster af.¹⁸⁹ Het slavernijverleden wordt in de canon verder nergens genoemd.

De *Canon van Nederland* werd in het najaar van 2006 gepresenteerd. Met financiële steun van de overheid kwam er een website voor de canon en werd een pakket aan lesmateriaal beschikbaar gemaakt. De Commissie van Oostrom probeerde in haar rapport het gewicht van de *Canon van Nederland* af te zwakken. Ze stelde dat de canon een tijdelijk en arbitrair karakter had en dat debat over de inhoud aangemoedigd moest worden.¹⁹⁰ Toch werd de canon snel gebruikt als een richtlijn voor geschiedenisonderwijs. In 2010 verplichtte minister Plasterk dat de canon opgenomen zou worden in de kerndoelen voor het Centraal Examen.¹⁹¹

Het opnemen van de slavernij in de *Canon van Nederland* was, volgens Oostindie, het hoogtepunt van de strijd om erkenning van het slavernijverleden.¹⁹² Nazaten van slaven verweten Nederland voorheen dat er een loskoppeling van de koloniale geschiedenis en de vaderlandse geschiedenis was.¹⁹³ Maar met vijf van de vijftig vensters in de *Canon van Nederland* voor het koloniale verleden leek dit voorbij. Ondanks de groeiende aandacht voor het slavernijverleden sinds de jaren '90 was er kritiek op de manier waarop erover geschreven werd. Van Stipriaan stelde dat tot de jaren '90 vaak een koloniaal perspectief gebruikt werd bij de slavernij. Hiermee bedoelde hij een eurocentrisch, superieur en paternalistisch perspectief waarmee er naar de slavernij werd gekeken.¹⁹⁴ Hij noemde dit het 'traditionele perspectief'.

Een van de dingen die opvalt wanneer er vanuit een koloniaal perspectief naar het slavernijverleden wordt gekeken, is de nadruk op de afschaffing van de slavernij. De 'agency' van slaven werd weggehaald wanneer er gesproken werd over de afschaffing van slavernij in

¹⁸⁸ van Oostrom, F. e.a., *ibidem*, 162-163.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ *Ibidem*, 79-81.

¹⁹¹ Oostindie, G. J., 'Slavernij, canon en trauma', 10-11.

¹⁹² Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, 153.

¹⁹³ Jones, G., 'De slavernij is onze geschiedenis (niet)', 64.

¹⁹⁴ van Stipriaan, A., 'Slavernij-onderzoek en debat in Nederland', 1-2.

plaats van de emancipatie van de slaven zelf.¹⁹⁵ De afschaffing van de slavernij werd omschreven als een proces vanuit Europa waarbij de abolitionisten een grote rol speelden. De invloed van slavenprotesten wordt hierbij buiten het vertoog gehouden. Dit noemt van Stipriaan ook ‘history from above’ waarbij vanuit Europa naar de slavernij wordt gekeken.¹⁹⁶ Dit was ook terug te zien in de bronnen die gebruikt werden voor onderzoek naar het slavernijverleden.

Een ander onderdeel van het koloniale perspectief dat veel gebruikt werd bij de behandeling van het slavernijverleden met een economisch perspectief. Hierbij wordt de slavernij vaak behandeld in economische termen met een nadruk op winst en verlies voor Nederland.¹⁹⁷ Wanneer slavernij wordt behandeld als een economisch ‘probleem’ loop je het risico dat je dit verleden bagatelliseert. Dit economische perspectief is vaak te zien in verband met de WIC en de driehoekshandel tussen Europa, Afrika en Amerika.

Tot de jaren '90 werden voornamelijk Nederlandse bronnen gebruikt of van de Nederlandse autoriteiten in de koloniën. Dit droeg bij aan de eurocentrische blik op de slavernij en ging buiten het subject, de slaven, om.¹⁹⁸ Vanaf de jaren '90 kwam er meer variatie in de soorten bronnen die gebruikt werden waardoor er minder met een blik van buiten af naar de slavernij gekeken werd.¹⁹⁹ Ook werden nieuwe onderwerpen populair die meer gericht waren op ‘history from within’. De aandacht voor de marrongemeenschap van weggelopen slaven uit Suriname steeg. Dit onderwerp liet zien dat slaven zich niet passief overgaven aan het systeem.

In het volgende hoofdstuk zal gekeken worden naar de manieren waarop in schoolboeken aandacht besteed wordt aan de slavernij. Er zal gekeken worden naar wat wordt besproken rond slavernij en welke plaats het inneemt binnen het boek. Daarnaast zal er ook gekeken worden naar het perspectief en de toon die hierbij gebruikt zijn. Ten slotte worden deze bevindingen vergeleken met het verloop van het publieke en politieke debat om te kijken of de mogelijke veranderingen daaraan kan worden gerelateerd.

¹⁹⁵ van Stipriaan, A., ‘Disrupting the canon: the case of slavery’, 205-210.

¹⁹⁶ van Stipriaan, A., *ibidem*.

¹⁹⁷ van Stipriaan, A., ‘Slavernij-onderzoek en debat in Nederland’, 8.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 208.

¹⁹⁹ van Stipriaan, A., ‘Slavernij-onderzoek en debat in Nederland’, 2.

Het slavernijverleden in schoolboeken

Bij het onderzoek naar schoolboeken zijn de onderwijshervormingen van de jaren '90 belangrijke punten van verandering. Zoals in het vorige hoofdstuk werd verteld was er tot halverwege de jaren '80 weinig vastgelegd door de overheid over de inhoud van schoolboeken. De invoering van het Centraal Examen met de bijbehorende kerndoelen waren de eerste punten van houvast voor de ontwikkelaars van lesmethoden. Commissie de Rooy stelde in haar rapport dat de nadruk van het geschiedenisonderwijs op de 'westerse, Europese geschiedenis' zal liggen.²⁰⁰ In de kerndoelen voor het havo/vwo examen werd echter wel expliciet het slavernijverleden opgenomen met het deelonderwerp 'plantagekoloniën en transatlantische slavenhandel als basis van de Europese overheersing en de opkomst van de beweging tegen de slavernij (abolitionisme)'.²⁰¹

Bij de bekeken schoolboeken, werd de slavernij altijd benoemd rond de achttiende eeuw. Toen de tijdvakken van de Commissie de Rooy ingevoerd werden in het lesmateriaal, werd de slavernij onder 'tijd van pruiken en revoluties' geschaard. Er was grote variatie te zien in de hoeveelheid aandacht die werd besteed aan het onderwerp. In de methode *Sfinx* voor 3 havo worden slechts vijf korte zinnen aan het onderwerp besteed.²⁰² Het economische perspectief kwam het meeste voor en werd bij elk boek gebruikt. Dit kwam voor een deel omdat de verklaring voor het begin van de slavernij te maken had met handel. Binnen dit perspectief waren wederom verschillen te vinden.

Ten eerste werd de slavernij in de schoolboeken in verband gebracht met de WIC. In de methode *Geschiedenis werkplaats*, alle boeken van *Feniks* en een aantal van *Pharos* wordt de slavernij aan de WIC gekoppeld.²⁰³ De manier waarop dit gedaan wordt, is steeds hetzelfde. Vanuit het verhaal over de VOC wordt de oprichting van de WIC genoemd. De activiteiten van de WIC worden omschreven als de kaapvaart en de handel in cacao, ivoor en slaven. De slaven worden hierbij vergeleken met andere handelswaar van de WIC. Uitzonderingen hiervan vielen op. Zo wordt in *Feniks* voor 2 vmbo-b(k) bij het hoofdstuk

²⁰⁰ de Rooy, P., e.a., *Verleden, heden en toekomst*, 4.

²⁰¹ Ibidem, 15.

²⁰² *Sfinx*, voor 3 havo, Uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2001) 88.

²⁰³ *Pharos*, *Feniks* en *Sfinx* lesboeken, met uitzondering van: *Sfinx*, voor 2 havo/vmbo-t, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2004); *Feniks*, voor 2 vmbo-b(k), uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2008).

‘Nederland wordt rijk’ de WIC besproken maar als handel van de WIC alleen suiker en cacao genoemd.²⁰⁴

Ten tweede wordt bij het economische perspectief regelmatig wordt de driehoekshandel aangehaald. In de schoolboeken wordt bij het onderwerp WIC, waarbij slavernij meestal ter sprake komt, een wereldkaart geplaatst met de handelswegen van de WIC en VOC erop. Op de wereldkaart wordt bij het continent Afrika dan ‘slaven, ivoor en goud’ aangegeven. Bij het bespreken van de WIC wordt in de onderzochte schoolboeken ook de getallen gegeven van het Nederlandse aandeel in de slavernij. Nederland bracht rond de 500.000 Afrikanen naar Amerika. In dit economische perspectief worden abstracte feiten gegeven zonder veel aanvulling. In het boek van *Geschiedeniswerkplaats* is dit zelfs de enige informatie betreft slavernij die wordt gegeven.²⁰⁵

Ten derde wordt er in een uiterst geval in boeken gesproken over ‘winst en verlies’ rond de slavernij. In het examenkatern van *Feniks* staan de opvallende zinnen ‘Overigens was de slavenhandel minder lucratief dan vaak gedacht wordt. De winstmarge van een slaventransport bedroeg in de achttiende eeuw maar twee a drie procent’.²⁰⁶ In het werkboek van dezelfde methode voor 2 vmbo/havo staat bij een kaartje van de driehoekshandel de volgende vraag: ‘hoeveel keer kunnen de handelaars winst maken op deze reis?’.²⁰⁷

Een probleem bij het economische perspectief is dat het slavernijverleden wordt gebagatelliseerd en gereduceerd tot getallen. De getallen, zoals het aantal slaven dat door Nederland naar Amerika is gebracht kunnen afstandelijk aanvoelen. Daarbij wordt in de schoolboeken ook vaak genoemd dat dit aantal vijf procent is van het totale aantal slaven, dat naar Amerika is gebracht. Hoewel de feiten kloppen kan dit overkomen alsof het daardoor ‘wel meeviel’ met het Nederlandse aandeel in de slavernij. Het spreken van winst en verlies waarbij slaven in dezelfde categorie worden gezet als specerijen of edelmetaal komt afstandelijk over en geeft geen inzicht van de ernst van slavernij.

Sommige schoolboeken besteden niet alleen aandacht aan de handel, maar ook aan de leefomstandigheden van slaven. In alle boeken van de methode *Pharos*, *Feniks* en *Sphinx* wordt het plantageleven van slaven omschreven. De zware tocht naar Amerika toe, het harde werk en de zware straffen werden beschreven. Maar niet in alle methoden wordt dit gedaan. Zo wordt er in de examenkatern van *Geschiedeniswerkplaats*, die volledig over het tijdvak

²⁰⁴ *Feniks*, voor 2 vmbo-b(k).

²⁰⁵ *Geschiedeniswerkplaats*, examenkatern havo, uitgeverij Noordhoff (2011) 50-51.

²⁰⁶ *Feniks*, examenkatern havo/vwo, uitgeverij Thiememeulenhoff (2011) 77.

²⁰⁷ *Feniks*, voor 2 vmbo-t/ havo werkboek, uitgeverij Thiememeulenhoff (2008) 40.

‘pruiken en revoluties’ gaat, niets genoemd over de arbeid of straffen die slaven kregen.²⁰⁸ De slaven werden alleen genoemd als een onderdeel van de driehoekshandel, zonder verdere aanvulling.

Bij de meeste geschiedenismethoden worden afbeeldingen gebruikt om de teksten te begeleiden. Zo ook bij het onderwerp slavernij. Hierbij viel het op dat de afbeeldingen van William Blake, die hij maakte naar aanleiding van het verhaal van John Gabriël Stedman over zijn reis door Suriname, in heel veel boeken bij dit onderwerp worden geplaatst. Alle methoden die de zware leefomstandigheden bespraken, hadden een afbeelding van Blake bijgevoegd. Vooral het beroemde beeld van de slaaf die voor straf aan een ijzeren haak was opgehangen, kwam vaak voor in de schoolboeken.

De marrongemeenschap van Suriname is in de wetenschap een populair onderwerp.²⁰⁹ Van de onderzochte schoolboeken besteedt alleen *Pharos* hier aandacht aan. De ontsnapte slaven die hun eigen gemeenschappen oprichtten in het oerwoud van Suriname zijn goed voorbeeld van de ‘agency’ van slaven.²¹⁰ Bij *Pharos* wordt het slavenverzet geplaatst na het onderwerp van de slechte leefomstandigheden en vóór het stukje over de afschaffing van de slavernij. Het bespreken van het verzet vóór de afschaffing geeft het idee dat de slaven zich niet zomaar hadden neergelegd bij hun lot. Dit geeft blijk van een ander perspectief, een blik vanuit de slaven zelf.

De afschaffing van de slavernij wordt door Van Stipriaan gezien als een onderwerp waarin je het eurocentristische perspectief van een auteur of methode kan herkennen.²¹¹ Wanneer er alleen gekeken wordt naar de afschaffing van de slavernij vanuit Europa of de westerse wereld, dan wijst dit op een eurocentrisch perspectief. Het eindigen van de slavernij zou dan namelijk volledig buiten de slaven en koloniën om gebeurd zijn in Europa en de Verenigde Staten.²¹² Geen enkele van de onderzochte schoolboeken besteedde aandacht aan het afschaffen van de slavernij vanuit de slavenkoloniën zelf. De boeken die aandacht besteedden aan de afschaffing van de slavernij wezen allemaal naar de abolitionistische beweging van Groot-Brittannië als aanleiding. In het *Feniks* lesboek voor de bovenbouw wordt aandacht besteed aan het abolitionisme in Groot-Brittannië. Opvallend genoeg wordt het onderwerp afgesloten met de volgende passage:

²⁰⁸ *Geschiedeniswerkplaats*, examenkatern havo, 50-51.

²⁰⁹ van Stipriaan, A., ‘Slavernij-onderzoek en debat in Nederland’, 2-3.

²¹⁰ van Stipriaan, A., ‘Disrupting the canon: the case of slavery’, 205-210.

²¹¹ van Stipriaan, A., *ibidem*.

²¹² *Ibidem*.

‘Slavenhandel was dan wel verboden, de slavernij bleef nog voortbestaan. Veel plantage-eigenaars hadden genoeg geld om parlementsleden om te kopen. Ze zorgden ervoor dat het parlement tegen afschaffing van de slavernij stemde. Dat gebeurde pas in de loop van de negentiende eeuw, na veel strijd’.²¹³

Het valt op in deze passage dat er geen enkel jaartal wordt gegeven van het afschaffen van de slavernij. Ook wordt er niet uitgelegd wat de reden was dat het uiteindelijk wel werd afgeschaft. Binnen het onderwerp ‘abolitionisme’ wordt Nederland geen enkele keer benoemd in dit boek. In sommige schoolboeken, zoals *Pharos* vmbo kgt deel 2 en *Gamma*, wordt de afschaffing genoemd maar zonder aanleiding of context.²¹⁴ Zo wordt er in *Gamma* over de afschaffing van de slavernij geschreven ‘Na de afschaffing in 1863 kwamen veel contractarbeiders uit India en Indonesië naar Suriname om op de plantages te werken’.²¹⁵ In *Feniks* lesboek vmbo-t wordt de afschaffing niet genoemd behalve op de tijdbalk onderin op de pagina waar wordt aangegeven wanneer in welk land de slavernij werd afgeschaft.²¹⁶ In de methode *Geschiedeniswerkplaats* wordt de afschaffing van de slavernij zelfs helemaal niet genoemd.

Hoewel de schoolboeken gemaakt zijn voor het Nederlandse onderwijs, wordt er bij het onderwerp ‘slavernij’ niet even uitgebreid gekeken naar de Nederlandse bijdrage aan het slavernijsysteem. In alle boeken van *Feniks* gebeurt hetzelfde. Er wordt uitleg gegeven over het ontstaan van de Transatlantische slavernij, de vraag naar arbeid en hoe mensen uit Afrika als slaven werden gekocht. Vervolgens wordt er in de boeken informatie gegeven over de geschiedenis van de slavenhandel zelf, dat het al eeuwen bestond en ‘normaal’ was in Afrika. Daarna gaat het verder met het totaal aantal Afrikaanse slaven dat naar Amerika is vervoerd. Dit blok wordt afgesloten met de mededeling dat Nederland ongeveer 500.000 slaven heeft vervoerd, ongeveer vijf procent. Dit is de enige zin, in de paragraaf over de slavernij, waarin het Nederlandse aandeel wordt benoemd.²¹⁷ Dat is opvallend weinig.

In het boek *Sfinx* vmbo-t/havo 2 wordt het Nederlandse aandeel in de slavernij helemaal niet benoemd. De paragraaf ‘Afrika en de Europeanen’ begint met de traditie van het tot slaaf maken van overwonnen stammen in Afrika.²¹⁸ ‘De slavernij werd pas echt

²¹³ *Feniks*, voor havo bovenbouw, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2007).

²¹⁴ *Pharos*, voor vmbo-kgt deel 2, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2004); *Gamma*, basisboek voor 2 vmbo-t/havo, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2005).

²¹⁵ *Gamma*, basisboek voor 2 vmbo-t/havo, 23.

²¹⁶ *Feniks*, voor 2 vmbo-t/ havo.

²¹⁷ *Feniks*, voor havo bovenbouw; *Feniks*, voor 2 vmbo-t/ havo; *Feniks*, voor 2 vmbo-b(k); *Feniks*, examenkatern havo/vwo.

²¹⁸ *Sfinx*, voor 2 havo/vmbo-t , uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2004) 102.

dramatisch toen de stamhoofden slaven gingen doorverkopen aan de Europeanen' vervolgt de paragraaf.²¹⁹ Hoewel hierbij de slavernij door het woord 'dramatisch' duidelijk veroordeeld wordt, lijkt het alsof de Afrikaanse slavenhandelaren de oorzaak waren van de transatlantische slavernij. De vraag vanuit de Europese koloniën in Amerika wordt volledig buiten beeld gehouden.

Bij het onderzoeken van de schoolboeken vielen er nog een paar losse dingen op. Ten eerste bij de boeken van *Feniks*. In het eerste hoofdstuk over de Gouden Eeuw zit de eerste referentie naar de WIC, die grotendeels verantwoordelijk was voor de Nederlandse slavenhandel. De paragraaf heette 'Hoe werd Nederland rijk' bij het vmbo/havo boek, en 'Nederland wordt rijk' bij het vmbo-b(k) boek. Bij het boek voor vmbo/havo wordt aan de slavenhandel een zin besteed terwijl de rest van de paragraaf over de handel van de VOC en WIC gaat.²²⁰ In het boek voor vmbo-b(k) wordt de slavenhandel in de eerste paragraaf helemaal niet genoemd. De handel van de WIC wordt omschreven als 'suiker en cacao'.²²¹ Een van de verwijten van nakomelingen van slaven aan de omgang met het slavernijverleden in Nederland is, dat de geschiedenis van de VOC en de Gouden Eeuw losgekoppeld werd van de koloniale geschiedenis.²²²

Twee boeken, *Pharos* vmbo/havo deel 2 en *Sfinx* havo 3, besteden ook aandacht aan de cultuur van slaven in Suriname. In *Sfinx* wordt er kort aandacht besteed aan de originele inwoners van Suriname, de indianen. Ook wordt er verteld over de ontsnapte slaven die hun eigen cultuur ontwikkelden in het Surinaamse oerwoud.²²³ In *Pharos* wordt er in de paragraaf 'Plantageleven' meer aandacht besteed aan de cultuur van de slaven. Er wordt uitgelegd dat de slaven apart leefden van de plantagehouders waardoor ze vrij waren om hun eigen taal en tradities in stand te houden. Ook wordt verteld dat de slaven uit verschillende Afrikaanse gebieden kwamen en hun cultuur zich mengde tot de 'creoolse' cultuur.²²⁴ Deze passage in de paragraaf werpt een blik op de slaven zelf en niet alleen op het systeem.

Het laatste wat opviel bij het onderzoek naar de schoolboeken was de ruimte die *Pharos* voor vmbo-t/havo 2 aan het onderwerp slavernij besteedde. De meeste boeken hadden een paragraaf over de slavernij terwijl er in *Pharos* een heel hoofdstuk aan gewijd werd.²²⁵ De verschillende paragrafen hadden als onderwerp 'Van Afrika naar Amerika', 'Plantageleven'

²¹⁹ *Sfinx*, voor 2 havo/vmbo-t, 102.

²²⁰ *Feniks*, voor 2 vmbo-t/ havo. 8-9.

²²¹ *Feniks*, voor 2 vmbo-b(k), 6-7.

²²² Oostindie, G. J., 'Slavernij, canon en trauma, 11-12.

²²³ *Sfinx*, voor 3 havo, 88.

²²⁴ *Pharos*, voor vmbo-t/havo deel 2, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2004) 175.

²²⁵ *Pharos*, voor vmbo-t/havo deel 2, 166-185.

en ‘Europese rijkdom’, waarbij de laatste paragraaf ging over de opbrengsten van de slavernij.²²⁶ Ook in het vmbo-kgt deel 1 boek van *Pharos* is relatief veel aandacht besteed aan de slavernij. Bij dit boek is er wederom een heel hoofdstuk gewijd aan de slavernij, met de titel ‘Slavenhandel en slavernij’.²²⁷ De aanpak is anders dan bij het vmbo/havo boek van dezelfde methode. De eerste twee paragrafen gaan over slavernij uit de Griekse en Romeinse tijd en uit de Middeleeuwen. De derde paragraaf, getiteld ‘Slavernij in Suriname’, besteedt aandacht aan de transatlantische slavernij.²²⁸ Hoewel er hierbij over verschillende soorten en tijden van slavernij wordt gesproken maakt de methode *Pharos* meer ruimte voor het slavernijverleden dan de andere boeken.

Schoolboeken en het publieke debat

Voor de komst van de *Canon van Nederland* was er in de schoolboeken al aandacht voor het slavernijverleden. In alle boeken wordt de slavernij besproken wanneer er geschreven wordt over de achttiende eeuw. Nog voor de onderwijshervormingen van de Commissies De Wit en De Rooy wordt het slavernijverleden besproken. Hierbij worden er bij de meeste lesmethodes ook aandacht besteed aan de omstandigheden waar de slaven aan werden blootgesteld. Volgens Hogervorst kwam de aandacht voor het slachtofferschap van slaven al in de jaren ’70 op.²²⁹ Zoals eerder genoemd besteedde van alle bestudeerde schoolboeken alleen *Geschiedeniswerkplaats* hier géén aandacht aan.

Vóór het presenteren van de *Canon van Nederland* waarin aandacht werd besteed aan ‘marronage’ kwam dit onderwerp al in de schoolboeken voor. In de jaren ’90 waren marrons al een populair onderzoeksonderwerp in de wetenschap.²³⁰ Ook Hogervorst schreef dat de aandacht voor de marrongemeenschappen in de jaren ’90 aanzienlijk was toegenomen.²³¹ In de schoolboeken van voor 2007, wanneer de *Canon van Nederland* werd gepresenteerd, komen slachtofferschap en de Marrons al voor. Dit is een gevolg van het publieke debat over het slavernijverleden. De interesse in de marrongemeenschappen kwam volgens Hogervorst door de migratie van Surinaamse inwoners naar Nederland in de jaren ’70.²³² Het debat over de Surinaamse migratie zorgde indirect voor aandacht voor het slavernijverleden. Een van de aandachtspunten in het migratiedebat was de Surinaamse cultuur en identiteit en de

²²⁶ *Pharos*, voor vmbo-t/havo deel 2, ibidem.

²²⁷ *Pharos*, voor vmbo-kgt deel 1, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2003) 138-149.

²²⁸ *Pharos*, voor vmbo-kgt deel 1, 146-147.

²²⁹ Hogervorst, L., ‘Volop aandacht voor slavernij in schoolboeken’, 59-61.

²³⁰ van Stipriaan, A., ‘Slavernij-onderzoek en debat in Nederland’, 2-3.

²³¹ Hogervorst, L., ‘Volop aandacht voor slavernij in schoolboeken’, 64-65.

²³² Hogervorst, L., ibidem, 64-65.

Surinaamse identiteit was nauw verbonden met het slavernijverleden. Ook de lobby uit de jaren '90 voor erkenning van het slavernijverleden in Nederland droeg bij aan de aandacht die het onderwerp kreeg in de maatschappij. In de schoolboeken is dit terug te zien aangezien alle boeken aandacht besteden aan de slavernij.

De tien tijdvakken en de kerndoelen van Commissie De Rooy zijn duidelijk terug te zien in de schoolboeken na 2001. Vanaf dat moment wordt de slavernij in het tijdvak 'prijken en revoluties' opgenomen. De adviezen van de commissie zorgden overigens niet voor grote veranderingen in de behandeling van het slavernijverleden. De boeken voor 2001 hebben praktisch dezelfde manier van omgaan met het slavernijverleden. Wat wel opvalt zijn de twee bestudeerde examenkaternen. Beide gaan over het tijdvak 'prijken en revoluties' maar besteden minimale aandacht aan het slavernijverleden. *Geschiedeniswerkplaats* besteedt slechts vier zinnen van het drieënnegentig pagina's tellend boek aan de slavernij.²³³ De examenkatern van *Feniks* besteedde meer aandacht aan de slavernij maar vertelde niets over de afschaffing van de slavernij.²³⁴ Daarmee houden de examenkaternen zich niet aan de kerndoelen van het Centraal Examen die door commissie de Rooy waren ingevoerd. 'plantagekoloniën en transatlantische slavenhandel als basis van de Europese overheersing en de opkomst van de beweging tegen de slavernij (abolitionisme)' luidt de omschrijving in de kerndoelen van commissie de Rooy.²³⁵ Maar het abolitionisme werd door beiden niet genoemd.

In het boek *Pharos* vmbo-t/havo deel 2 is een paragraaf van het hoofdstuk over slavernij gewijd aan slavernijmonumenten. Het *Pharos* boek werd uitgegeven in 2004, twee jaar na de komst van het Nationaal Monument Slavernijverleden. De paragraaf is gericht op het ontwikkelen van de onderzoekskwaliteiten van de leerlingen. De onderzoeksvraag die bij de paragraaf gegeven wordt is: 'Heeft het zin monumenten voor de slavernij op te richten?'.²³⁶ In de paragraaf wordt verteld over de omgang in Suriname met het slavernijverleden, hierbij omschrijven ze de jaarlijkse herdenkingen en het monument *Kwakoe* in Paramaribo. Vervolgens wordt er verteld over het Nationaal Monument Slavernijverleden in Amsterdam. *Pharos* besteedt zo aandacht aan het slavernijverleden in Nederland in de recente tijd. Daarbij geeft het boek ook het debat over het monument weer. Er worden vijf meningen gegeven in de paragraaf van mensen als Piet Emmer, presentatrice Noraly Beyer en de stichting NiNsee.

²³³ *Geschiedeniswerkplaats*, examenkatern havo, 51.

²³⁴ *Feniks*, examenkatern havo/vwo, 76-77.

²³⁵ de Rooy, P., e.a., *Verleden, heden en toekomst*, 15.

²³⁶ *Pharos*, voor vmbo-t/havo deel 2, 182-183.

Hierdoor maakt het boek ruimte voor het recente debat en beschrijft waarom het slavernijverleden nog leeft in Nederland.

De omgang van schoolboeken met het slavernijverleden blijkt sterk af te hangen van de methode. Hieruit zijn de volgende drie conclusies op te maken. Ten eerste, werd in elke methode met een eurocentrisch perspectief gekeken naar het slavernijverleden. Bijvoorbeeld wanneer gesproken wordt over de afschaffing van de slavernij wordt dit bekeken vanuit de omstandigheden in Europa en niet in de koloniën.

Ten tweede lag bij vrijwel elke methode het accent op de economisch-historische benadering van de slavernij. Hierbij werd er gesproken in termen van ‘winst’ en ‘verlies’. Bij dit perspectief gaat veel aandacht uit naar de driehoekshandel en de WIC. Het voordeel van de economische benadering is dat het veel meer op feiten en schriftelijke bronnen berust. Voor schoolboeken is het presenteren van feiten uiteraard een hoofdzaak. Toch wordt er bij het economische perspectief het risico genomen dat je ‘de slavernij reduceert tot een economisch probleem’ waarbij het trauma van de slavernij volledig wegvalt.²³⁷

Een klein aantal van de methodes, zoals *Pharos*, kijken met een ander perspectief naar de slavernij. In deze boeken wordt er aandacht besteed aan het leven van de slaven zelf en aan de marrongemeenschappen van Suriname. De aandacht die wordt besteed aan de slaven zelf gaat vrijwel altijd over het zware werk en de straffen verbonden aan de slavernij, veelal met illustraties van William Blake erbij. Ook wordt er aandacht besteed aan de cultuur van de slaven in de koloniën.

Het publieke debat heeft invloed op de inhoud van sommige schoolboeken. Het debat over het Nationaal Monument Slavernijverleden was terug te zien in het eerder besproken hoofdstuk in *Pharos*. Hierbij werd niet alleen het monument, maar ook het debat besproken. Ook de aandacht voor de marrongemeenschappen in de schoolboeken begon in de jaren '90 tijdens de lobby van de nakomelingen van slaven in Nederland. In verschillende schoolboeken werd er aandacht besteed aan dit onderwerp.

Uit dit onderzoek lijkt de *Canon van Nederland* weinig invloed gehad te hebben op de schoolboeken. Na de komst van de *Canon van Nederland* lijkt er geen extra aandacht besteed te worden aan de slavernij. Ook de manier waarop er gesproken werd over de slavernij veranderde niet. Het opnemen van de slavernij in de canon wordt gezien als een groot succes omdat de slavernij daarmee een definitieve plek in het onderwijs zou hebben. Tien jaar eerder had dat niet gekund volgens Oostindie.²³⁸ Klein stelde daarover juist dat ‘de canon op

²³⁷ van Stipriaan, A., ‘Slavernij-onderzoek en debat in Nederland’, 8.

²³⁸ Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands*, 153.

gespannen voet staat met de doelstellingen achter de tien tijdvakken omdat het om nationale geschiedenis gaat'.²³⁹ Hiermee bedoelde hij dat de canon niet dezelfde functie heeft als de kerndoelstellingen voor het Centraal Examen, omdat de *Canon van Nederland* was gemaakt voor het versterken van een nationale identiteit. Het onderwijs besteedde al aandacht aan het slavernijverleden en de canon veranderde weinig aan de inhoud. Het slavernijverleden is opgenomen in alle schoolboeken waardoor de lobby voor erkenning in de nationale geschiedenis geslaagd is. Toch is er, voornamelijk in het gebruikte perspectief, ruimte voor meer en betere aandacht.

²³⁹ Klein, S., Grever, M. en van Boxtel, C., 'Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder, 386.

Conclusie

Het slavernijverleden is geen afgesloten hoofdstuk van de geschiedenis. . Nakomelingen van slaven worden geconfronteerd met dit verleden door racisme gebaseerd op stereotypen uit koloniale tijden. Ook de achtergestelde maatschappelijke positie van nazaten van slaven wordt gewijd aan het slavernijverleden. De nakomelingen van slaven wilden erkenning voor het leed van hun voorouders en de consequenties van de slavernij in het heden door de Nederlandse overheid.

Het publieke debat over het slavernijverleden startte in de jaren '70 met de komst van tienduizenden inwoners van Suriname naar Nederland. Bij dit debat werd het slavernijverleden door voor- en tegenstanders van de migratie aangehaald om cultuurverschillen tussen Nederland en Suriname te benadrukken. Hierbij zocht de Nederlandse overheid naar manieren om de Surinaamse migratie te bepreken hoewel de migranten reisden met een Nederlands paspoort. In de jaren '80 veranderde de visie op de migranten uit Suriname door de Decembermoorden en de Binnenlandse Oorlog. De Surinamers werden niet meer gezien als migranten maar als vluchtelingen.

In de jaren '80 kwam de 'black power' beweging vanuit de Verenigde Staten overwaaien naar Nederland. Nazaten van slaven werden openlijk trots op hun afkomst. Samenhangend met die trots richtten ze zich ook op de verantwoordelijkheid van de Nederlandse overheid in het slavernijstelsel. Ze wilden erkenning voor de langlopende consequenties van de slavernij, zoals racisme en de achterblijvende maatschappelijke positie.

In de jaren '90 werd de lobby voor erkenning steeds actiever. Hierbij werd er gewezen op de morele plicht van Nederland aan de nazaten van slaven door hun aandeel in het slavernijstelsel. Ze vroegen aandacht voor het slavernijverleden en wilden graag een monument om de afschaffing van de slavernij te kunnen herdenken. In 1998 leverde de organisatie *Sophiedela* een petitie in bij de Tweede Kamer waarin deze een oproep deed voor een nationaal monument om het slavernijverleden te herdenken. De politiek gaf gehoor aan de petitie en in 2002 werd het Nationaal Monument Slavernijverleden onthuld in het Oosterpark in Amsterdam. Voor en na de komst van het monument werd er gediscussieerd over het nut van het monument en het herdenken van de slavernij in Nederland.

In 2011 ontbrandde er onverwacht een fel debat rond de televisie serie *De Slavernij*. De rolverdeling van de presentatoren zou racistische stereotypen bevestigen. Ook werd het de makers van de serie verweten dat ze een te relativiserende toon hadden gebruikt. Daarnaast zou het gebruikte perspectief in de serie te 'blank' of eurocentrisch zijn. Sandew Hira ontpopte

zich als een van de felste critici terwijl de makers van de serie hun keuzes verdedigden. Dit debat werd voornamelijk gevoerd in publieke sfeer tussen journalisten en wetenschappers.

In de politiek werd voornamelijk gedebatteerd over de slavernij rond het migratiedebat uit de jaren '70. Om de migratie in te dammen zocht de overheid naar manieren om het vrije verkeer van personen tussen Nederland en Suriname te beperken. Vanuit Suriname werd het beleid van de overheid om de migratie te stoppen racistisch genoemd. Zorgen over de criminalisering van de Surinamers in Nederland waren ook een reden voor debat in de Tweede Kamer.

Vanaf de jaren '90 begon de lobby om erkenning van het slavernijverleden steeds meer politiek draagvlak te krijgen. De petitie van *Sophiedela* kreeg steun van politici en in 2001 werd het Landelijk Platform Slavernijverleden opgericht. Dit platform verenigde verschillende organisaties rond het slavernijverleden die samen het monument gingen realiseren. Ze kozen voor het monument een standbeeld van Erwin de Vries uit. In 2002 werd het monument onthuld door koningin Beatrix, in het bijzijn van verschillende prominente gasten waaronder minister-president Wim Kok. Bij de onthulling waren ongeregelde heden tussen nakomelingen van slaven die niet bij de onthulling mochten zijn en de politie. In de politiek werden hier na de onthulling nog Kamervragen over gesteld. Een jaar later werd NiNsee met overheidsgeld opgericht om activiteiten en herdenkingen rond het slavernijverleden te organiseren.

In het onderwijs zorgde de invoering van het Centraal Examen in 1982 voor de eerste kerndoelen voor het geschiedenisonderwijs. De kerndoelen waren gericht op de Nederlandse geschiedenis na 1917. Het slavernijverleden kwam hier dus niet in voor. In de jaren '90 waren er plannen voor grote onderwijshervormingen. In 1999 kreeg de Commissie de Rooy opdracht om nieuwe kerndoelen voor het Centraal Examen op te stellen. De commissie stelde tien tijdvakken op en maakte dit de rode draad voor de nieuwe kerndoelen. Bij het tijdvak 'pruiken en revoluties' werd de Transatlantische slavenhandel ook opgenomen. Ook gaf de Commissie de Rooy het advies om in de toekomst een canon van de Nederlandse geschiedenis te ontwikkelen. In 2004 gaf de minister van Onderwijs aan Commissie van Oostrom opdracht voor het maken van de *Canon van Nederland*. De tien tijdvakken van Commissie de Rooy werden in de canon gehandhaafd en vijftig vensters met de belangrijkste historische punten van de Nederlandse geschiedenis werden toegevoegd. Een van de vijftig vensters werd gewijd aan de slavernij. Met het opnemen van de slavernij in de canon hadden de nakomelingen van slaven een plekje verworven in de nationale geschiedenis.

Dit onderzoek begon met de volgende hoofdvraag: Hoe heeft het publieke en politieke debat in Nederland over het slavernijverleden van de ‘West’ het geschiedenisonderwijs in schoolboeken sinds 1970 gevormd? De deelvragen waren: Hoe verliep het publieke debat over het slavernijverleden tussen 1970 en 2015? Hoe leidde het publieke debat tot een politiek debat en welke besluiten ten opzichte van het onderwijs werden hier genomen? Op welke manier beïnvloedde het publieke en politieke debat over het slavernijverleden de lesmethodes in de schoolboeken voor het vak Geschiedenis?

De manier waarmee omgegaan werd met het slavernijverleden was door de jaren heen niet hetzelfde. In de jaren '70 en '80 was er sprake van een ‘traditioneel’ perspectief waarbij er met een eurocentrische, superieure en paternalistische blik naar het slavernijverleden werd gekeken. Deze visie stamde uit de koloniale tijd. Een ander perspectief dat in deze decennia gebruikt werd, was het economische perspectief. Hierbij werd er naar het slavernijverleden gekeken vanuit ‘winst en verlies’ en getallen. De slaaf zelf staat niet centraal maar wordt als handelswaar behandeld.

Vanaf de jaren '90 kwam er meer variatie in de omgang met het slavernijverleden. Onder invloed van het (publieke) debat kwam er meer aandacht voor de leefomstandigheden van slaven en de marrongemeenschappen in Suriname. Het perspectief begon meer richting de slaaf te schuiven. Ook werden er vanaf de jaren '90 nieuwe en andere bronnen gebruikt.

In alle schoolboeken die hier onderzocht zijn, werd in het tijdvak van de achttiende eeuw aandacht besteed aan de slavernij. De manier waarop er over de slavernij geschreven werd verschilde wel per methode. Vrijwel alle schoolboeken schreven over de slavernij in een eurocentrisch perspectief. Dit was bijvoorbeeld goed terug te zien in de manier waarop er geschreven werd over de afschaffing van de slavernij. De aanleiding voor het afschaffen van het systeem werd bekeken vanuit de gebeurtenissen in Europa en er werd geen aandacht besteed aan de invloeden vanuit de koloniën zelf.

Een ander veel gebruikt perspectief dat naar voren kwam in de schoolboeken, was het economische perspectief. Hierbij werd het slavernijverleden gekoppeld aan de handel van de WIC en de driehoekshandel. Bij dit perspectief wordt de slavenhandel in termen van getallen beschreven. In sommige gevallen spraken schoolboeken zelfs over de ‘winstmarges’ van de slavenhandel.

De meeste methodes, maar niet alle, besteedden ook aandacht aan de leefomstandigheden van de slaven. Vooral de boottocht en het zware werk werden omschreven. Er werd dan ook aandacht besteed aan de straffen die slaven kregen, meestal begeleid met een afbeelding van William Blake. Enkele methodes besteedden ook aandacht

aan het slavenverzet. De Marrongemeenschappen van Suriname werden dan besproken. Dit laat een ander perspectief zien waarbij er aandacht uitging naar de slaven zelf en niet strikt gezien vanuit Europa.

Het publieke debat uit de jaren '90 waarbij de nazaten van slaven vroegen om meer aandacht en erkenning voor het slavernijverleden lijkt wel van betekenis te zijn geweest in de schoolboeken. In alle boeken wordt het slavernijverleden besproken en in bijna alle boeken is er aandacht voor het leed van slaven.

De komst van het Nationaal Monument Slavernijverleden heeft de inhoud van een methode beïnvloed. De methode *Pharos* bevat een paragraaf over het slavernijmonument. Hierbij zijn ook verschillende meningen uit het debat over het monument opgenomen in het boek. De leerlingen worden in de paragraaf aangespoord om de verschillende kanten van de discussie te bekijken. Dit is ook de enige keer dat er aandacht in een schoolboek aandacht wordt besteed aan de invloed van het slavernijverleden in het heden

De *Canon van Nederland* werd gezien als een mijlpaal voor de erkenning van de slavernij. De canon had als doel om de nationale geschiedenis van Nederland te laten zien. Het opnemen van het slavernijverleden in de canon werd dan ook gezien als de erkenning dat het slavernijverleden en de nakomelingen van slaven volledig waren opgenomen in de Nederlandse samenleving. De canon lijkt echter niet van invloed geweest te zijn op de schoolboeken. In de bestudeerde schoolboeken wordt het slavernijverleden vóór de canon op dezelfde manier behandeld als daarna.

De behandeling van het slavernijverleden in schoolboeken lijkt dan ook meer af te hangen van de methode dan van het publieke debat. Hoewel het publieke debat over het slavernijverleden zorgde voor meer aandacht voor het onderwerp, lijken de discussies niet tot grote inhoudelijke veranderingen te zorgen in de schoolboeken. Ook de gebruikte perspectieven in de schoolboeken zijn in de jaren nauwelijks veranderd en bleven sterk eurocentrisch.

Savenije stelde: 'ondanks de toename van de aandacht voor het slavernijverleden in schoolboeken is er volgens nakomelingen van slaven nog niet genoeg begrip over de slavernij geschiedenis'.²⁴⁰ Mijn onderzoek bevestigt deze conclusie. Er is zeker ruimte voor verbetering in het onderwijs. Op de methode *Pharos* na besteden de boeken vanuit een eenzijdig, eurocentrisch perspectief aandacht aan het slavernijverleden. Het perspectief van de slaven en

²⁴⁰ Savenije, G., van Boxtel, C. en Grever, M., 'Learning about sensitive history: "heritage" of slavery as a resource' in *Theory and research in Social Education* 42 (2014) 518.

hun nazaten zou meer en beter opgenomen mogen worden in de schoolboeken. Voor toekomstig onderzoek zou er gekeken kunnen worden naar de manier waarop dit het beste kan.

Literatuurlijst

Bosma, U., *Terug uit de koloniën: zestig jaar postkoloniale migranten en hun organisaties*, 2009.

Emmer, P., 'Eindelijk ontdoen we het nationaal verleden van emotionele ballast', *De Volkskrant*, 18-10-2011.

Even-Zohar, J., *Wereldgeschiedenis in het Onderwijs. Kwantitatief en comparatief onderzoek naar de niet-westerse component in schoolboeken voor het vak geschiedenis*, (Leiden 2007).

Grever, M. En Stuurman, S. ed , *Beyond the Canon: History for the Twenty-First Century* (Basingstoke 2007).

Hira, S., 'De Slavernij. Het witwassen van een zwarte bladzijde uit de Nederlandse koloniale geschiedenis.', Uitgegeven bij het International Institute for International Research (2011).

Hogervorst, L., 'Is de slaaf slecht bedeed in het onderwijs?: een onderzoek naar beeldvorming rond slavernij in de naoorlogse Nederlandse geschiedenisboekjes' in *OSO, Tijdschrift voor Surinamistiek* 25 (2006) 57-67.

Hogervorst, L., 'Volop aandacht voor slavernij in schoolboeken' in *NRC*, 10-07-2010.

Jaffe, R., 'Waarom niet gewoon toegeven?', *Leids Universitair Weekblad Mare*, 6-10-2011.

Jones, G., 'De slavernij is onze geschiedenis (niet). Over de discursieve strijd om te betekenis van de NTR- televisieserie 'De slavernij'', in *Low Countries Historical Review* 127-4 (2012) 56-82.

van der Kaap, A., *Vakdossier geschiedenis. De stand van zaken in de tweede fase* (Enschede 2010).

Klein, S., Grever, M. en van Boxtel, C., 'Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder. Afstand en nabijheid bij geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie in Nederland' in *Tijdschrift voor geschiedenis* 3 (2011) 381-395.

Laarman, C., *Oude onbekenden. Het politieke en publieke debat over post-koloniale migranten in Nederland, 1945-2005*, (Hilversum 2013).

Oostindie, G. J., *Postcolonial Netherlands. Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing* (Amsterdam 2011).

Oostindie, G. J., 'Slavernij, canon en trauma. Oratie gehouden t.g.v. de aanvaarding van het ambt hoogleraar in de Caribische Geschiedenis', 19 oktober 2007.

Oostindie, G. J., e.a., 'Serie slavernij was te vaak relativerend', *De Volkskrant*, 15-10-2011.

Oostindie, G. J., 'The slippery paths of commemoration and heritage tourism: The Netherlands, Ghana, and the rediscovery of atlantic slavery' in *New West Indian Guide* 79 (2005) 55-77.

van Oostrom, F. e.a., *A key to dutch history. Report by the committee for the development of the dutch canon*, (Amsterdam 2007).

Savenije, G., van Boxtel, C. en Grever, M., 'Learning about sensitive history: "heritage" of slavery as a resource' in *Theory and research in Social Education* 42 (2014) 516-547.

van Stipriaan, A., 'De achterkant van vrijheid, gelijkheid, broederschap. Nederland en zijn slavernij verleden' in *Tijdschrift van Cultuur & Criminialiteit* 3 (2014) 68-80.

van Stipriaan, A., 'Disrupting the canon: the case of slavery' in *Beyond the canon. History for the twentieth century*, Stuurman, S., en Grever, M., ed. (Basingstoke 2007) 205-219.

van Stipriaan, A., 'Slavernij-onderzoek en debat in Nederland. Een stand van zaken. Een voordracht t.g.v.de start van de NiNsee-leerstoel aan de UvA, prof.dr. Stephen Small', 19 mei 2011).

de Wit, R. J. e.a., *Het verleden in de toekomst. Advies van de commissie geschiedenisonderwijs*' (1998).

Schoolboeken

Gamma, basisboek voor 2 vmbo-t/havo, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2005).

Geschiedeniswerkplaats, examenkatern havo, uitgeverij *Noordhoff* (2011).

Feniks, voor havo bovenbouw, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2007).

Feniks, voor 2 vmbo-b(k), uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2008).

Feniks, voor 2 vmbo-t/ havo, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2008).

Feniks, voor 2 vmbo-t/ havo werkboek, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2008).

Feniks, examenkatern havo/vwo, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2011).

Pharos, voor vmbo-kgt deel 1, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2003).

Pharos, voor vmbo-kgt deel 1 werkboek, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2003).

Pharos, voor vmbo-t/havo deel 2, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2004).

Pharos, voor vmbo-kgt deel 2, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2004).

Sfinx, voor 3 havo, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2001).

Sfinx, voor 2 havo/vmbo-t , uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2004).

Sfinx, voor 3 havo, uitgeverij *Thiememeulenhoff* (2001).